

VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN

HETVÉNYI ISTVÁN EMLÉKIRATA

Részletek egy 1848-as honvéd visszaemlékezéséből

Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc részvevőinek tollából számos napló, emlékirat, visszaemlékezés látott napvilágot. Volt nemzetőrök, honvédek (többségükben tisztek) elevenítették fel élményeiket, rajzolták meg — más és más szemszögből — a feledhetetlen tizenhét hónap képét. A véletlen mégis tartogat számunkra meglepetést. A nem várt szerencse ugyanis egy soproni család féltve őrzött relikviájaként juttatta kezünkbe Hetvényi István honvéd emlékiratát.

Érdekesen alakult — az események nyomán, vagy azok hatására — szerzőnk névhasználata. 1848—1849 hadjáratait *Simstich István** néven küzdötte végig; kényszerkatonáskodását a császári 39. Don Miguel gyalogezrednél viszont már *Hetvényi István*ként töltötte. Az ellentmondás feloldása olvasható az itt közölt szemelvényünk II. fejezetében. Mindenesetre ez utóbbi nevet hivatalosan 1871-ben vette fel.

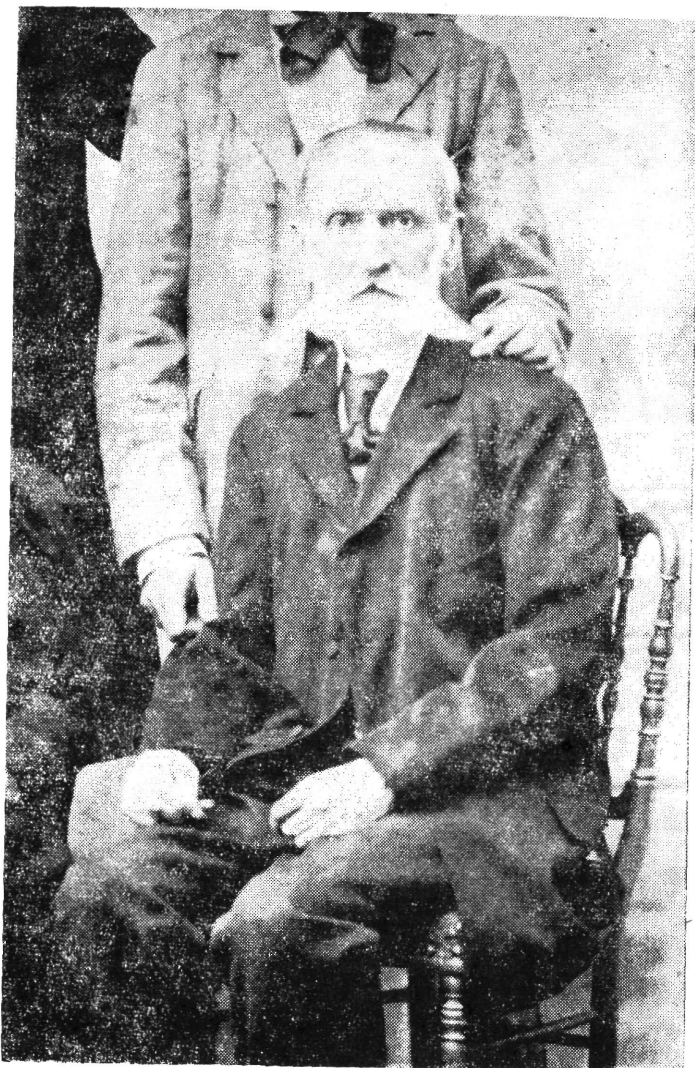
Simstich István 1827. február 6-án született Győrben, egy „gazdálkodó győrvárosi polgár” családjában. Tanulmányait az újvárosi evangélikus elemi iskolában kezdte, a gimnázium alsó osztályait szintén szülővárosában, s ugyanannál a felekezetenél abszolválta. Ezt követően iratkozott be a Benedek-rendi főgimnáziumba, az első bölcsészeti osztály elvégzésére. A következő tanévben azonban már Pápán, a református kollégiumban találkoztunk nevével.

Pápán ért el hozzá az 1848. március 15-i pesti események híre. Szerzőnk nemzetőr lett, majd a győri toborzás első napján (1848. június 4.) felcsapott katonának: az 5. honvédzászlóalj kötelékébe lépett. Nem volt ugyan közvetlen felettese, de éppen ennél a zászlóaljnál, s éppen Győrött találkozott Görgei Artúr századdal. Simstich-Hetvényi István azok táborába tartozott, akik elítélték a honvédsereg későbbi vezetőjét, nem kímélve őt az „áruló” titulustól sem. Véleményünk szerint ezt az ítéletet inkább későbbi olvasmányai, semmint személyes élményei alapján fogalmazta meg. Visszaemlékezésről lévén szó, győri találkozásukat is e szemüvegen át nézi, s minősíti.

Az 5. honvédzászlóaljat 1848 augusztusában — a szerb felkelés erősödésével — a Délvidékre vezényelték. Komáromig gyalog, onnan hajón tettek meg az utat Bajáig, majd szekereken a Bács-Bodrog megyei Verbászig. Közölt részleteink ennél az időpontnál, és ennél a helynél kezdődik.

Szerzőnket vissza-visszatérő betegsége akadályozta meg abban, hogy hadtestével nagyobb ütközetben vehessen részt. Mint látjuk, még tanúja Csantavéren Esterházy gróf és tisztársai dezertálásának, a parancsnokváltásnak (Vécsey

* A hivatalos okmányok szerint nem ez volt a pontos neve, hanem *Siebenstich István*. Így szerepel a születési anyakönyvben, a belügyminiszter névmagyarosítási engedélyén (1871). Mivel szerzőnk mindig a *Simstich* nevet használta, tiszteletben tartjuk és akceptáljuk a név e változatát.

Hetvényi István
(1824—1904)

Károly gróf); de Szegeden, illetve Hódmezővásárhelyen kénytelen maradni, s a kórházi ágyat nyomni, míg katonatársai a tavaszi hadjáratra készülődtek a Tisza vonala mögött. 1849 kora tavaszától — a szegedi IV. hadtest tüzéreként — vett részt Szeged védelmében a támadó osztrák—szerb haderővel szemben.** Innen indulnak 1849. április 14-én a Délvidék felszabadítására. A bács-bánáti IV. hadtest 1. hadosztályának katonájaként (itt volt parancsnoka Kohlmann ezredes) három jelentős ütközetben harcolt: a Torontál megyei Mokrinnál (április 23.), Melencénél (április 29.) és Tomasevác-Uzdin térségében (május 7.). Az augusztus 19-i fegyverletétel, a majd három esztendeig tartó kényszer-

** Az emlékirat e része „Részletek Hetvényi István 1848-as honvéd emlékiratából” címen megjelent a Tanulmányok Csongrád megye történetéből VI. kötetében. Szeged, 1983. 199—211. o.

szolgálat után, 1852. május 2-án szabadságolták, s hazatérhetett Győrbe. Még ekkor is nagy erőpróba várta: megtalálni helyét a civil életben, megfelelő foglalkozást keresni (a volt honvédek nem mindenütt fogadták bizalommal).

Simstich-Hetvényi István egy ideig bátyja, s a győriek régi foglalkozásával kereste meg kenyerét: hajózásból élt, úgynevezett burcshellás volt. 1855-ben segédtanítónak hívták a Győr megyei Kispécre, 1856-ban lett Győrújfalú evangélikus iskolájának rendes tanítója. 1858-tól nyugdíjazásáig Enesén oktatta az elemi iskolás gyermekeket, közben tanítói oklevelet szerzett a soproni tanítóképzőben (1860).

1864 nyarán házasságot kötött Szilágyi Zsuzsannával. Emlékiratának egyik mondata ragadta meg figyelmünket: „Az eskető lelkész volt Haubner Máté szuperintendens, aki a lakodalmi ebédén is jelen volt Győrben Matild leányával.” Haubner Máté 48-as szereplésért megjárta Kufstein várbörtönét, ahová — s ez abban a korban feltűnést keltett — Matild lánya is elkísérte, osztozva atyja megpróbáltatásaiban.

Simstich-Hetvényi István tanító életének-munkájának gazdag tapasztalatait kisebb-nagyobb cikkeiben tette közzé, amelyek „A győrvidéki tanítóegyesület értesítőjében”*** a „Nép kertésze” és a „Gazdasági lapok” című kiadványokban jelentek meg. Nyugdíjas éveit Sopronban élte, e városban hunyt el 1904. április 3-án, 77 éves korában.

Hetvényi István emlékiratát 1881. június 12-én kezdte írni Enesén, az utolsó bejegyzés 1887. május 22-re datálható. A 323 oldalas kézirat unokájánál, dr. Várhelyi Lajosné Hetvényi Erzsébetnél maradt meg Sopronban, s neki köszönhetjük, hogy most az abban foglaltakat publikálhatjuk. Történéseink azonban ismerték a szerzőnkel történeteket, Urbán Aladár az 5. honvédszázalójról írt munkáiban, mint forrásra, Hetvényi Istvánra is hivatkozik.**** Ennek az a magyarázata, hogy a negyvenes években Kuszák István regényes önéletrajz formájában könyvet jelentetett meg, amelynek nyersanyagát jelen emlékiratunk szolgáltatta.***** E könyv szerzője azonban az „eredeti részeket” átalakította, a „főbb részeket” elhagyta, a „hiányzó mozzanatokat” beírta. Minket azonban más elv vezérel: az eredeti forrásig megyünk vissza; s azt az igazi, esetleg „fésületlen” formájában kívánjuk a történelmi kutatás rendelkezésére bocsátani. Terjedelmi okokból — mostani közleményünkben — mi is kénytelenek voltunk az elhagyás eszközához nyúlni. Kihagytuk a csak személyes, de közérdeklődésre nem számító részeket, a későbbi olvasmányokból átvettéket, az emlékirat vége felé mind gyakrabban előforduló ismétlődéseket. Éltünk az átalakítás — úgy véljük megengedhető — jogával is, amikor a szöveget többnyire mai helyesírással közöljük; a neveknél, s csak a korra jellemző néhány kifejezésnél maradtunk meg az eredeti írásmódnál.

Méltán vetődhet fel az olvasóban a kérdés: szerzőnk mi újat, mennyiben ad mást a forradalmi-önvédelmi harcról eddig kialakult ismereteinkhez? Bevallhatjuk, nem sokat. De mi újat nyújthat mindahhoz egy *közkatonára*? Ha csak nem azt, ahogy ő látta az eseményeket. 1848—1849 hétköznapijait, a közhonvéd mindennapi életét hozzák közelebb hozzánk e sorok. A túloidalt álló, de nem mindig ellenségként szemlélt szerbeket; a tiszti ranglétrán protekcióval felkapaszkodó katonatársakat; a korabeli honvédkórházakat, az akkori gyógy- és bánásmódot; a bácskai hadsereg visszavonulását kísérő szerepcserét a vezető poszton; az összeomlás keserves napjait; a kényszerbesorolás kiskapuit és sorscspapását; s a több ezer magyar honvéd és tiszt sorsává lett császári szolgálatot. Szerzőnk meglehetősen tárgyilagossággal ábrázolja azt az áldatlan pusztítást is, ami a délvidéki harcok kísérője és következménye volt.

*** Megemlítjük az egyik érdekes cikkét: „Az 1848—9-ik évi szabadságharc története. Előadva a népiskola 5-ik és 6-ik osztályában”. Megjelent az említett lap XV. évf. 10—11. számában (1892. október—november).

**** Urbán Aladár: A győri 5. honvédszázalaj toborzása 1848-ban. Arrabona, 1969. 163—176. o.; *uő.*: A nemzetőrség és honvédség toborzása 1848 nyarán. Budapest, 1973.

***** „Ébren a magyar. Egy 1848-as honvéd néptanító megemlékezései” Hetvényi István feljegyzései alapján közreadta Kuszák István. Győr, 1948. 115 o.

Meggyőződésünk, hogy amikor mindezt a mai olvasó kezébe adjuk, nem végeztünk haszontalan munkát.

I.

Bajáról kocsikon mentünk Verbászig.¹ Első nap Stanicsicsig² mentünk, s itt be lettünk szállásolva. Stanicsics nagy falu volt, s lakosai mind rácok³ voltak. Parancsolatban ki lett adva, hogy itt már ellenség földjén vagyunk, vigyázzunk magunkra jól, s éjjel ne egyenkint szétszóródva, hanem amennyire lehet, csoportosan háljunk az udvaron. Délben házigazdánk igen sovány ebédet adott. Lapos szeletekre préselt tehéntúró, kenyér és kútvíz volt az ebéd. Mi béketúréssal költöttük el száraz ebédünket, reményelvén, hogy majd estére jobbat kapunk; de bizony este megint csak a déli tehéntúróhoz hozták az asztalra. Erre Szabó Laci (ki utóbb kapitány lett) elkezdte a puskát tusát verni a földhöz, s pörölt és lármázott a silány vacsora miatt. Persze a háznépe egy szót sem értett, csak azt látta, hogy rossz kedvünk van, és hogy a tehéntúró nem kelendő. Kérdezték, hát mit adjanak? nincs egyébük (nemo nista). Én mondtam, hogy süssenek tojásból rényét, de ezt nem értették. Egyikünk elkezdett kodácsolni, úgy mint a tyúk, s én ujjommal az asztalra írtam a tojás alakját. Erre a rácok egyszerre mondták: „jájá, jójá”.⁴ Azután a háziasszony azonnal sütött egy jó tál rényét, amelyet mi jóízűen elköltöttünk.

Másnap reggel ismét kocsin folytattuk utunkat. Délelőtt 11 óra tájban értünk Szivaczra.⁵ Itt várakoznunk kellett, míg új előfogatókat rendeltek számunkra. Szivacz lakosai legnagyobb részt református vallású svábok voltak. Addig míg az előfogatok előállottak, szétmentünk a faluban ki erre, ki arra. Amint Szabó Lacival ketten mentünk az utcán, találkoztunk egy szénás szekérrel. Ennek gazdájától kérdeztük, hogy hol kaphatnánk a faluban pénzért aludt tejet? Azt mondta, hogy csak menjünk ő velem. Mi mentünk, s elvezetett bennünket a maga házához, ahol megvendégelt bennünket aludt tejjel, s a pénzt sem fogadták el. Itt jókedvű és kedélyes sváb nők voltak. Egyik csúfolta a szivaczi sváb nemzetörököt, hogy milyen mulatságos őket nézni, mikor exerceiroznak.⁶ Amidőn defliroznak,⁷ majd egyik, majd a másik veszi el a fapapucsát, s mindég kilépnek a sorból, keresik, felhúzzák, s újra belépnek a sorba, de alig lépnek egyet-kettőt, megint leesik a lábukról a fapapucs. Itt megköszönvén a szíves vendégszeretetet, visszamentünk a gyülekezőhelyre, ahol ismét kocsikra ültünk, s folytattuk utunkat Verbász felé. Napnyugotkor értünk Verbászra. A falun kívül leszálltunk a kocsikról. Eléjük jött egy lovashuszári ordinánc valami jelentéssel. Egy Beke nevű kadét az Alexander ezredtől,⁸ akit Győrben ismertem látásból, szintén eléjük jött. Mi sorakoztunk és indultunk, mire a Bajáról velünk jött zenekar rázendítette a Rákóczy indulót, s zeneszóval vonultunk végig Verbász hosszú utcáján. A falu alsó szélén, Ó-Verbásznál volt a tábor. Az előreküldött kvártélycsinálók elfoglalták számunkra a táborhelyet, s elkészítették a menázsit. A számunkra kijelölt helyen hosszú sorban égtek a tábori tüzek, melyek megvilágították a tért; mert ekkor már setét volt. Amint megláttuk a tábori tüzeket, nagy örömmel felkiáltottunk: ah, de szép regényes életünk lesz! Mindenfelé élénk zsidongás volt, s hallatszott a lovak nyerítése. Éppen úgy tetszett, mintha egy nagy országos vásáron lettünk volna, mert még a lacikonyhák sem hiányoztak, melyekben a katonák jó kedvvel beszélgettek és borozgattak.

Táborhelyünket elfoglalván, fegyvereinket gulyába raktuk, s az Isten szabad ege alatt szépen elhelyezkedtünk. Megvacsoráltunk, s hosszabb beszélgetés után leheveredtünk a zöld pázsitra, s oly jól elaludtunk, mintha csak odahaza a vánkosokkal, dunnával, paplannal megvetett kényelmes ágyban hevertünk volna.

Azonban nem tartott soká pihenésünk. Egyszer csak verik a dobot, s kiáltozzák: fegyverre! fegyverre! jönnek a rácok! Itt vannak a rácok! Mi egyszerre fegyvert ragadtunk, a történetüket és tarisznyát a nyakunkba akasztottuk és sorakoztunk. Egy perc alatt készen állott a zászlóalj az indulásra. Csakúgy égtünk a harci vágótól; de ez alkalommal nem lett a harcból semmi. Mintegy 5 perc álltunk csata-

1 Verbász — község Bács-Bodrog megyében; ma: Vrbas — J.

2 Sztanicsics (Őrszállás) — község Bács-Bodrog megyében; ma: Stanišić — J.

3 Rác — a magyarországi szerbek elnevezése; a felkelők segítségére érkező fejedelemségi szerbek megkülönböztető neve: szervánusok.

4 Jójá — szerb jaje: tojás.

5 Szivács — község Bács-Bodrog megyében; ma: Sivac — J.

6 Egzerciroztat, egzerciroztat: gyakorlatoztat, fegyvelmezt.

7 Defliroz — ném. defilieren: díszmenetben felvonul.

8 Alexander ezred — az I. Sándor orosz cár (1777—1825) nevét viselő 2. gyalogezred.

készen, azután vezényelték: fegyvert gulyába! Azt mondta a kapitányunk, hogy tévedés okozta a riadót. Lefeküdtünk, de alighogy elaludtunk, ismét feldoboltak bennünket. Megint sorakoztunk, de megint csak gulyába rakatták velünk a fegyvert. Ismét valami költött okot mondtak, mely miatt a riadót verték. Mindez csak próba volt, hogy tudunk-e hirtelen sorakozni. Egyéb zavar nem történt, minthogy többnek a fegyvere elcsereződött.

Másnap vagy harmadnap délelőtt mintegy 10 óra tájban nagy láрма támadt táborunkban. A nagy láрма közül kihallatszottak ezen kiáltások: „ne ereszd a disznót, üsd le a disznót!”. Amint feltekintettünk, csakugyan láttunk egy félhízott nagy fehér disznót táborunkban szaladni, amelyet azonnal husángokkal, dorongokkal le is ütöttek. Azonnal leölték, feltisztították, feldarabolták, s húsát zászlóaljunkban szádonként, s azután szakaszonként kiosztották. A mi szakaszunkra mintegy két font esett. Nem tudom, kik ették meg. Én nem ettem belőle. Azonnal keringett egy mese, hogy egy rác család Ó-Verbászon kocsira pakolt, és át akart szökni Szent-Tamásra⁹ a ráckokhoz. A kocsin zásokban két magyar emberfejet találtak, melyet magukkal akartak vinni, hogy a szenttamási rácoknál felmutassák, kik a mesebeli hír szerint darabonként egy-egy aranyt fizettek a felmutatott magyar emberfejekért. És ezen szökni akaró rác család szalasztotta volna el a disznót. Ebből természetes, hogy egy szó sem volt igaz, hanem a disznó valamely házból szaladt ki, s a faluból a tábornak szaladt, azonnal valóságos ellenség kezébe esett, s gazdája iránt való hátlenségeért életével fizetett. Ezen disznó gazdája panaszra ment a térparancsnoksághoz. A térparancsnok volt valami Berhtold.¹⁰ A közhonvédek úgy mondták ki: Bethold.

Másnap már megkaptuk a parancsot, hogy az 5-ik zászlóaljnak Verbászról el kell menni Futakra. Mi ekkor még nem tudtuk, hogy ez a disznó végett történt, de az őrnagy tudta, aki évegett hosszú orrt kapott. Igyekezett is ezért a zászlóaljon amint csak lehetett, bosszút állni. Az augusztusi forróságban anélkül, hogy az szükséges lett volna, egy napon két napi utat tetetett meg velünk. És midőn a nagy melegben a zászlóalj eltikkadt, a zászlóalj előtt lovagolva (mintha most is látnám azt a hosszú fekete embert, Horvát Lajos nevezetű volt)¹¹ összekaromolva bennünket, így szólt: „most mutasd meg a vitézségedet!”. Délután mintegy 4 óra tájban elértük a második státiót, Kiszácsot.¹² Ez egy tót falu volt. Jóravaló luteránus tótok laktak. Itt beszállásoltak bennünket, hol házigazdánk egy nagy lábós mákos mácsikkal várt bennünket ebédre; amely azonban se mézet, se cukrot nem látott, de még zsír is oly csekély mértékben volt rajta, ha volt rajt, hogy azt észre sem lehetett venni. De mi azért nem hagytuk szégyenben a mákos mácsikot, hanem jóízűen elfogyasztottuk. Este alighogy lefeküdtünk, de többen még le sem feküdtek, verték a riadót, fegyverre! fegyverre! fegyverre! hangzott mindenfelé, rajtunk ütöttek a ráckok! Néhány perc alatt a zászlóalj együtt volt csatakészen. Amiért másnap a napiparancsban meg is lettünk dicsérve. Azonban ellenségnek híre sem volt. Ez ismét csak próba volt, hogy elő tud-e a zászlóalj fáradtsága dacára is rögtön állani. A zászlóalj azonban dicséretesen kiállotta a próbát. Csupán arra lett figyelmeztetve, hogy a fegyverkezésnek kisebb zajjal és lármával kellett volna történni.

Másnap elértük Futakot,¹³ s Ó-Futakon az elköltözött ráckok által üresen hagyott házakba be lettünk szállásolva. Futak két részre oszlott: Ó-Futakra és Új-Futakra. Ó-Futak volt a kisebb rész, itt ráckok laktak; a nagyobb rész volt Új-Futak; itt svábok laktak. Ezen két rész azonban csak egy községet képezett, s laktak Ó-Futakon is svábok. A ráckok, anélkül, hogy kényszerítve lettek volna, elhagyták lakásaikat, s a magyarokkal ellenséges állást foglaló ráckokhoz költöztek, akik ezen a vidéken, Futakkal átellenben, a Duna jobb partján, Cserevicza falu körül voltak csoportosulva, s hír szerint cseresnye fából készült, s erős vaskarikákkal megerősített ágyúik voltak. Azonban, hogy valóban igaz volt ez, biztosan nem tudom. A Duna jobb partján szőlővel beültetett halmok voltak, s távcsövön lehetett látni, amint itt dolgoztak és sáncokat készítettek. Futakon igen finom dohány termelt, mely azonban nagyon erős volt.

Ovatosságból, hogy a ráckok ránk ne gyűjtsák a házat, az udvaron háltunk. Itt néhány nap voltunk csak. Elmentünk innét Vízicsre. Ez egy major volt, Csereviczához átellenben. Egy tölgyes erdő volt itt, egy vadászlak és egy nagy juhakol. Ebbe vol-

9 Szenttamás — község Bács-Bodrog megyében; ma: Srbobran — J.

10 Berchtold, Philipp von (1786—1862) es. kir. altábornagy, a szerb felkelők ellen összpontosított csapatok főparancsnoka.

11 Az 5. honvédzászlóalj parancsnoka nem Horvát Lajos, hanem Horváth Dániel volt; szerzőnk következetesen a téves nevet használja.

12 Kiszács — község Bács-Bodrog megyében; ma: Kisač — J.

13 Futak — község Bács-Bodrog megyében; ma: Futog — J.

tunk beszállásolva. Szent-Tamás meg lett a magyarok által támadva,¹⁴ s azért lett zászlóaljunk iderendelve, hogy a szenttamási és a csereviczai rákok közt a közlekedést elzárjuk. Mintegy 3 vagy 4 nap voltunk itt, s azután visszamentünk Futakra, s a svábokhoz lettünk beszállásolva. Innét előőrstre és éjjel patroiba jártunk.

Itt történt, hogy minden századból kellett 4 honvédet küldeni Verbászra a tüzérekhez. En régtől fogva szerettem volna tüzer lenni, azért Koroda kapitányt megkértem, hogy hadd menjek én is a tüzérekhez. A kapitány kérésemet teljesítette, s augusztus 22-én át lettem helyezve a tüzérekhez. En az első századnál voltam; kapitányunk Koroda nevű volt, tót nemzetiségű. Később hallottam róla, hogy a kácsi erdőnél¹⁵ elesett; a szájába kapott egy puskagolyót. Akik ezen századtól lettünk küldve, lehúztak rólunk minden ruhát, csupán a bakkancsot hagyták meg; ingbengatyában bocsátottak el bennünket. Azt mondták, hogy majd ott kapunk tüzeri ruhát, de bizony nem kaptunk. Egész késő őszig ingben, gatyában, köpönyeg nélkül kellett kujtorognunk. Nekem szerencsére volt még egy deák kori civil nadrágom; ezt viseltem, másként egészen gatyában kellett volna lennem késő őszig, amidőn is egy Deutsch nevű zsidó hadnaggyal küldtek számunkra Futakról nadrágot és kitlit,¹⁶ s úgy emlékszem, köpönyeget is. Addig míg ezen ruhát meg nem kaptuk, midőn már hideg éjszakák és csipős derek voltak, kaptunk a tüzérsegnél egy hosszú szűrt és egy dolmányiszűrt. Utóbb azonban ezeket ismét beszedték. Ruházatunkat Futakon elvették, de a fegyvert és töltenytáskát a 60 töltennyel meghagyták, s velünk kellett cipelni Verbászra, ahol azután egy társzekerre felraktuk, s ott maradtak mindaddig, míg október hónapban ismét vissza nem kellett mennünk Futakra a zászlóaljhoz.

Augusztus 22-én bocsátottak el bennünket Futakról gyalog; csupán a podjász számára kaptunk egy kocsit. Mintegy 24-en voltunk. Mi azonban nem mentünk tovább gyalog, mint Pirosig.¹⁷ Itt a bíróhoz mentünk, s kértünk kocsikat. Ez a jámbor, becsületes ember ki is rendelte számunkra a kocsikat, s így Pirostól Verbászig kocsin mentünk.

Itt be lettünk szállásolva, s másnap beosztottak bennünket a különféle útegekhez. Voltak itt 6 és 12 fontos gyalog és 6 fontos lovas útegek. 12 fontos gyalogúteg kettő volt. En a 12 fontos gyalogútegek egyikéhez kerültem. A két úteg együtt volt.

A katonaság közt mindenfelé az azelőtt egy héttel történt szenttamási támadásról folyt a beszéd; amely támadás azonban sikertelen volt. Egy német tiszt eredt többünkkel beszédbe. A nemzetőrökről beszélt, hogy mily kevés hasznukat lehet venni a csatában. Erre kérdezte közülünk egy, hogy hát a honvédek hogyan viselték magukat? Amire a tiszt németül így felelt: „Ein Honvéd — ich find — auf ihnen sich Ungarn verlassen kann”. A honvédekre rábizhatja magát Magyarországra. A honvédeknek a szabadságharc alatti hősiességük magaviselete csakugyan fényesen igazolta a tiszt ezen állítását.

Tüzéreink, akikhez minket honvédeket beosztottak, osztrák tüzérek voltak fekete-sárga zászlókkal az 5-ik tüzérezredtől; mely ezred az önvédelmi harc kiütése előtt Pesten feküdt, s austriaiak, csehek és morvákából állott. A katonai vezényszó német volt.

Tehát rendes császári királyi katonaság harcolt velünk a lázadó rákok ellen, akiket a bécsi kormány másrésztől titkon segélyezett és ellenünk bujtogatott; oly ígéreteket tevén, amit megadni esze ágában sem volt. Tudniillik önálló vajdaságot ígértek a rákoknak.¹⁸

Azért szörnyű igazságtalan ráfogás volt Magyarországra, hogy ez fellázadt uralkodója ellen. Magyarország nem lázadt fel, hanem csak védelmezte magát a lázadó rákok, később nyilván ellenünk támadó Austria ellen.

En, Falk Sándor, Huszár Imre és még néhányan az 5-ik zászlóaljtól összekerültünk egy úteghez. Egy német káplár, aki engem átvett, nyájasan fogadott, s beosztott egyik ágyú személyzetéhez, akik a gyepszéken egy házhoz voltak beszállásolva. Itt egy tüzer, aki ezen a napon szakács volt, azonnal tálalt számomra — minthogy déltájban

14 A magyar hadsereg 1848. augusztus 19-én tett második kísérletet Szenttamás bevételére (az első július 14-én volt). Az akcióban 8 sor- és 3 honvédzászlóalj vett részt 5 útegni tüzérség támogatásával. A kísérlet nem végződött sikerrel.

15 Kács — község Bács-Bodrog megyében; ma: Kač — J. A kácsi csata 1849. június 7-én volt.

16 Kitli — a szerző magyarázata: „vászony foszlány, egy nyári kabát csinvatból, ilyen jelenleg a katonaság nem visel”.

17 Piros — község Bács-Bodrog megyében; ma: Rumenka — J.

18 Az 1848. május 13—15-én Karlócán ülésező szerb nemzeti gyűlésen merült fel az autonóm szerb vajdaság (Bácska, Baranya, Temesköz, Szerémség) létrehozásának gondolata, óhaja. Ez az elképzelés — a magyar forradalom ellenében — egyelőre kedvezett a Habsburg kormánynak, következképp támogatásukat Rajačić pátriarcha és D. Stratimirović is élvezhette. Csak hogy az „önálló” vajdaság léte éppúgy sértette a Habsburgok összbirodalmi érdekeit, mint egy esetleges győztes magyar forradalom, ezért is került sor felszámolására 1860. december 27-én. *Spira György*: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Budapest, 1980.

volt — egy tányér gulyásos húst. Szerette a személyzet, hogy tudtam velök németül beszélni.

Délután kivonultunk az ágyúkhöz. A két 12 fontos üteggel a Ferencz csatorna jobb partjáról átmentünk a bal partra, s a csatornától mintegy puskalövésnyi távolságra éppen a rögtönzött akasztófa mellett — melyre az ellenség kémjeit akasztották fel — szálltunk táborba. Két négyszegletesre faragott, mintegy 4 öl magas fenyő volt leásva, s ezekre voltak keresztülfektetve egy körülbelül 3 öles gerenda. Ez volt az akasztófa. Ekkor nem lógott rajt senki, de amikor mintegy 3 héttel azelőtt zászlóaljunkkal Verbászra jöttünk, akkor lógott rajt két rác kém. Csak távolról láttuk, mert az 5-ik zászlóalj tábora akkor a csatorna jobb felén volt.

A Ferencz csatorna jobb oldaláról a balfelére való átköltözésünk fél napi időt vett igénybe; mert a Ferencz csatornán az átjáróknál többnyire csak úszó hidak voltak, melyeket csupri-nak hívtak, s ezek ágyúinkat nem bírták meg, azért el kellett kerülnünk a legközelebbi lábás hidig, s ezen mentünk át.

A számunkra kitűzött helyen a mezőn felállítottuk ágyúinkat, s táborunkban a gyepre letelepedtünk. Ekkor már este volt, s a levegő jól meg volt hűvösödve. Litz főhadnagy ütegparancsnokunk engem meglátott, hogy egy ingben vagyok, rám kiáltott: „Wo hast du deinen Rock?”¹⁹ En mondtam, hogy nincs kabátom. Hát hová lett? — kérdezte ismét. En mondtam, hogy a zászlóaljnál maradt. Amidőn a gyepeken éjjelre lefeküdtünk, két német tüzér engem közbevetett, s mindegyik juttatott köpönyeg szeléből egy kis darabot. Így aludtam át minden nagyobb baj nélkül az éjszakát. Utóbb csináltunk gunyhókat, melyekbe szalmát hintettünk, s így köpönyeg nélkül is jól át lehetett aludni a nyári rövid éjszakát.

Néhány nap múlva, aug. 31-én igen megbetegedtem. Erős lázaim voltak, s a gyomorom semmit sem tűrt meg magában. Nem lehet csudálni, hogy a hűvös éjszakákon át minden takaró nélkül, az ingben igen meghültem. Jelentettem magamat maródi-nak. (Maródi annyit tesz, mint gyengélkedő, beteg.) Ütegünknel Sebő Imre honvéd is maródi volt. Kettőnket bekészerték a faluba az orvoshoz. Az orvos megvizsgált bennünket, s azonnal ott marasztalt. Egy félszerbe vittek, ahol már több beteg volt, s délután (szept. 1-sőn) elszállítottak bennünket Szabadkára, a kórházba. Az úton a kocsirol folyvást hánytam, mert igen nagy szomjúságom volt, s amint vizet ittam, azonnal kihánytam. Gyomor kátarusom, vagyis gyomorhurutom volt, amit a gyomornak áthülése okozott.

Este 8 óra tájban értünk egy nagy faluba, ahol az első stáció volt; de a falu nevére már nem emlékszem. Itt kocsikat kellett cserélni, de a falu bírása és az előjárók igen nagy nehézségnek találták ily későn kocsikat előállítani; ajánlották, hogy inkább szállást adnak, s reggelre előállítják a kocsikat. Mi betegek jobban is szeretjük volna a beszállásolást, de a bennünket szállító altiszt nem engedett, s a kocsik végre mégis előállottak. Míg az utcán a kocsikra vártunk, megláttam, hogy a túlsó soron — mert ez egy igen széles utca volt — egy gyógyszerár van; odamentem, s kértem valami gyomorerosítót. Angolkeserűt adtak, de a pénzt nem fogadták el. Ez a gyomromat egy kissé megerősítette, s akkor éjjel már többet nem hánytam.

Újra kocsikra ültünk, s késő éjjel megérkeztünk Szabadkára. Reggelig senki sem vett át bennünket. A gimnázium téglázott folyosóján a téglákon kellett oly betegen minden takaró nélkül feküdnünk reggelig(. . .).

Reggel elhelyeztek bennünket, kit ide, kit oda, mert több helyen voltak rögtönzött kórházak. Az egész transzportból én magam kerültem egy kórházba alakított parasztházba, amelyben két egymásba nyíló szoba volt. En a külső szobában kaptam ágyat. A földön fekvő szalmazsákokon feküdtünk. Velem egy szobában egyenahány székely és egy huszár volt a császár huszárezredtől.²⁰ Ez a fentebb említett szenttamási támadás alkalmával sebet kapott. Ugyanis egy ágyúgolyó alfelét horzsolta meg; vagy értelmesebben mondva, segge partjából egy darab húst elhordott. Elbeszélte, hogy azon alkalommal csupán a véletlennek köszönheti élete megmaradását. Káplárja kérte, hogy nyújtsa át neki kulacsát, hogy hadd igyék; s amint a kulacsot átnyújtandó, jobb felé áthajolt, horzsolta meg az ágyúgolyó. Ha egyenesen ült volna, akkor a derekán ment volna keresztül a golyó. Egy káplárnak pedig ugyanez alkalommal a lábát vitte el egy ágyúgolyó. Ez könyörgött, hogy lőjék agyon. Öt egy podjászos kocsihoz tették fel, amelyen két hordó bor volt, sebjével nem is gondolva, első gondja volt azt vizsgálni, hogy van-e a kocsin nádcsíve. Amint ezt talált, gondolta magában, no most már jó helyen vagyok, s nekihasalt egyik hordónak, és jót ivott belőle.

¹⁹ „Hol van a kabátod?” (ném.).

²⁰ Császár huszárezred — Ferdinánd császár nevét viselő 1. huszárezred.

A betegápolók itt huszárok voltak, s nagyon kellemetlen volt a betegeknek, amint sarkantyúikkal folytonosan zörögtek. Másnap ezen huszárok elmentek, s asszonyok és férfiak jöttek helyökbe, akik a betegeket ápolták. A huszárokkal a katonaoorvos is elment, s helyébe egy civil orvos jött, egy igen nyájas fiatalember, zsidó. Amidőn vizsgálni jött, mindég így szólított: „No, hogy van barátom?”. Ennek panaszkoztam, hogy a lázon kívül a mellyem is fáj. Azt hittem, hogy ez attól van, hogy az ágyúkkal való gyakorlatoknál igen sokat kellett futni; pedig most tudom, hogy a hüléstől a gyomor volt megdagadva, s ettől fáj a mellyem is. Az orvos szívatót adott a mellyemre, mely hólyagokat szítt, azután apróbb kelések támadtak, melyek csak néhány hónap múlva gyógyultak be. A forradások most is meglátszanak, s úgy hiszem, evégett nem nőtt mellyemen sohasem szőr. Körülbelül egy hét alatt felgyógyultam, s ekkor több lábadozókkal együtt kikvártélyoztak bennünket a városba. Én többet magammal a Tyúk utcába kerültem. Itt összejöttem és megismerkedtem egy Kaszt János nevű győrszigeti fiúval, aki a császár huszároknál volt. Ez kölcsönözte nekem kitlijét, s míg néhány nap itt voltunk, azt viseltem (. . .).

Jöttek azután hozzám látogatni katonapajtások, akik azon utcában voltak beszál-lásolva. Kaszt Jancsi huszár, egy baka a Prinz Preus ezredtől²¹ és még egynehány. Arról folyt a beszéd, hogy kinek milyen kvártélyja van. A Prinz Preus katona azt mondja, ahol ő szálláson van, az van felírva a házra: „Tyúk utca”. Azt hitte, hogy itt majd bizonyosan tyúkhús levest kap. De bizony nem kapott. Igen rossz ellátása volt. Ezen említett ház az utolsó volt, amint az utcából kifelé megy az ember a jobb kéz felőli soron. Azontúl a szőlők kezdődtek. Ide reggel kísértálunk, s éppen a szőlőérés levén, a szőlőgazdáktól sok szőlőt kaptunk. Igen jó magyar nép volt itt.

Innét talán mintegy harmadnapra, szeptember 15-én ismét elvittek bennünket Verbászra, a táborba.

Ütegünket megtaláltam azon a helyen, ahol elhagytam. Ekkor már kapott az üteg szűrőket, melyekből én is kaptam azonnal egy hosszú, és egy dolmány szűrt. Most már nem fagyoskodtam, s a szeptemberi hűvös éjszakákon a hosszú, fehér szűrben jóízűen aludtam.

Szép szeptemberi napok voltak. Kárloviczról²² hoztak táborunkba kocsikkal árulni jó édes burgundi fajú fekete szőlőt. — Kárlovicz a rákok kezében volt; egyesség folytán azonban a házaikat és szőlőiket odahagyott magyarok hazamehettek szőlőiket leszüretelni. Innét hozták elárúsítás végett táborunkba a szőlőt.

Mínt hogy már az éjszakák hűvösek voltak: gunyhókról kellett gondoskodnunk. Azért ástunk mintegy harmadfél láb mély gödröket, s ezeknek összerquirált dorongokból és deszkadarabokból tetőjét csináltunk, s ezt beraktuk szalmával. Egy ily gunyhóba belebújtunk tízen-tizenketten, s mind eső, mind hideg ellen igen jól védtet bennünket.

Szabadkáról való visszaérkezésem után egy pár napra nagy készülődés történt Szent-Tamás ostromához. Nagy sánckosarakat fontak, melyek földdel voltak megtöltendők. Két mozsárágyút is hoztak, amelyekből bombák lettek röpitve.

Vasárnap délelőtt volt, szeptember 20-dika. Másnap, szeptember 21-ikén reggelre volt tervezve a szenttamási támadás. Délelőtt mintegy 10 óra tájban — tudniillik vasárnapon — a gunyhóban voltam, s kívülről hangosan kiáltották nevemet: „Simstich!”. Én kiáltottam: „hier”. Azt hittem, hogy talán valamelyik altiszt hív. Kimentem a gunyhóból, hát Német Józsi barátom volt, győri fiú, aki oskolatársam volt Győrben Turcsányinál a 4-ik osztályban, a bencéknél a 6-ik osztályban és Pápán a 8-ik osztályban, akkor pedig szintén honvéd a 2-ik zászlóaljnál, mely zászlóalj akkor szintén Verbászon volt, a Ferencz csatorna jobb kéz felőli részén. Megtudta, hogy én itt vagyok a tüzérségnél, átjött, s fölkeresett. Elmondta, hogy az utóbbi napokban minő meglepetés érte. Ő a 2-ik zászlóaljnál mint közhonvéd szolgált, s ki lett nevezve egyszerre hadnagynak. Mutatta bátyja, Német Samunak — aki Pesten ügyvéd volt — a levelét, melyben ezeket írta: „Közbejárásomra tegnap kinevezettél hadnagynak a főherczeg által (István nádor). A napokban el fog menni ki-nevezési okmányod zászlóaljadhoz. Amint megkapod, azonnal siess Pestre. Majd Pali is ide segítjük (Német Pali Német Józsinak öccse, közhonvéd volt az 5-ik zászló-aljnál), Ide mellékelek útiköltségnek 10 forintot. Többet nem küldhetek, mert Verbászra delizsánc²³ nem megy; ily közönséges levélben pedig ha a posta észre veszi, hogy pénz van, büntetés nélkül felbonthatja.”

Bátyja protectiója folytán tehát Német Józsi közemberből egyszerre hadnaggyá lett. S csakugyan rövid idő alatt Német Pali is megkapta a hadnagyságot. Ily pro-

21 Prinz Preus ezred — a 34. „Porosz herceg” (Prinz von Preussen) gyalogezred.

22 Kárlovicz (Karlóca) — szerémségi város, a pátriarcha székhelye; ma: Sremski Karloveci — J.

23 Delizsánc — személyszállító postakocsi.

tectiók útján történtek 48-ban a legtöbb előléptetések. (Nem áll az, amit Podmániczky báró emlékiratában mond, „hogy a protectió ez időben még nem uralkodott, hanem Debrecenben burjánzott az ki!”) Akinek protectora nem volt, ha még úgy megérdemelte volna is az előléptetést, biz az többnyire csak visszamaradt. Sok jeles tanultársam volt mind Győrben, mind Pápán, akikkel csak mint közhonvédekkel találkoztam. Ellenben egy igen mafla gyerek oskolatársam volt Pápán, akit midőn tiszt ruhában, aranyrojtos karddal láttam meg Verbászon, majdnem hanyatt estem csudálkozásomban, hogy ez a mafla hogyan vihette fel tisztségre; de mióta tudom, hogy bátyja egy előkelő állást foglalt el a törvényhozó testületben Pesten (országgyűlési elnök volt, Pázmándy Dénes kömlödi birtokos²⁴), semmit sem csudálkoztam. Inkább csudálom azt, hogy egyszerre őrnaggyá nem nevezték ki: mert hisz ez is megtörténhetett volna.

Német Józsi adós volt nekem 9 húszassal, vagyis 3 ezüstforinttal, amelyről az irásbeli elismervény mai napig megvan. (...) Azt mondta, hogy majd ha még egyszer összejövünk, megadja; nem is gondolván arra, hátha nem fogjuk egymást többé látni. Nem is láttuk egymást többé soha, mert Német Józsi Brányicskónál elesett, mégpedig a magyarok golyójától, mert midőn egy honvédcsoport retirálni akart, Guion tábornok²⁵ hátulról követett. Így kényszerítette katonáit a további harcra, s a győzelmet ki is vívta; mely győzelemről elnevezték Guiont a brányicskói hősné.

Egy kis idő múlva — éppen midőn a menászit költöttük el a táborban — jött lóháton néhány tiszt által kísérvé Mészáros Lázár hadügyminiszter. Néhány barátságos szót is intézett hozzánk. Kérdezte, hogy mit csinálunk? hogy érezzük magunkat? Mi felálltunk és katonásan köszöntöttük s feleltünk, hogy jól érezzük magunkat. Ezzel továbbblovagolt szemlét tartani a tábor felett; mert a másnap bekövetkezett szenttamási ostromnál Mészáros Lázár volt a fővezérünk.

Délután kirukkolunk parancsolatra. Ütegparancsnokunk, egy hadnagy (mert Litz főhadnagy elment tőlünk) igen derék, becsületes és jó német ember volt; tüzmaster-ségről léptették elő hadnagyságra. Ez lelkünkre kötötte, hogy a holnapi támadásnál bátor vitézséget tanúsítsunk és jól lövjünk, mert ha jól lövünk, az érdem és dicsőség egészen a mienk. Az ő érdeme csak abban áll, ha ágyúink számára jó helyet, jó állást tud kiválasztani. Ha jól lövünk — így szólt — délre könnyen Szent-Tamásban lehetünk.

Mi igen jól lőttünk, de Szent-Tamást ez alkalommal mégsem vehettük be. Különösen lelkünkre kötötte azt is: hogyha közülünk valaki megsebesül — s nekünk netalán retirálnunk²⁶ kellene — azt ne hagyjuk a csatatéren, hanem ha máshova nem, az ágyú láfétájára is tegyük fel, nehogy a rációk kezébe kerüljön. (Láféta az ágyúnak az ágya, amelyben az fekszik.)

A parancsolatról szétoszlottunk. Mindenkinek jó kedve volt. Azonban a magyar ügy iránt a német tüzerek rossz hangulatot tanúsítottak. Azt mondták többen: a rációk a császár mellett harcolnak a magyarok ellen; ők is a császár katonái, tehát miért harcoljanak ők a rációk ellen? Mi közülük önekik Magyarországot ügyeihez? Elvárom — szólt egy — ha majd meglátják a rációk feketesárga zászlóinkat, hogy lőnek-e majd ránk? Hogyne lőnének? — szólt egy másik — ha mi azokra lövünk, csak kell magukat védelmezniök.

Ilyen szóváltás folyt egy ideig. Minthogy azonban a dolgon változtatni nem lehetett, mindenki belenyugodott sorsába, s nyugodtan várta az órát, melyben Szent-Tamás ellen indulni fogunk. Ezalatt beestvéledett. A lovak az ágyúk előtt álltak, s mi tüzerek az ágyúk mellett feküdtünk le, készen várva az indulási parancsszót.

Mintegy éjfél tájban indultunk meg. Elindulásakor „Jézus segíts meg!” hangzott egyik szekereszünk ajkáról, ki ezen szavakkal indítá meg lovait. Engem igen kellemesen lepett meg ezen áhíthatos magyar szó hallása, mert a szekereszeink lengyelek voltak, s én nem tudtam, hogy magyar is van köztük. A tüzérség akkor nem úgy volt szervezve, mint most. Lovas tüzerek helyett akkor szekereszek voltak (Furvizerek). Ezeknek szürke frakkjuk volt kék hajtókával, a tüzereknek pedig barna frakkjuk veres hajtókával. A szekereszeknek csákójuk volt, a tüzereknek azonban egyforma volt az egyenruha. A szekereszeknek, vagyis lovas tüzereknek olyan egyenruhájuk volt, mint a gyalog tüzereknek. Barna posztó attila veres zsinórzattal, cinből csavart som gombokkal, kék posztó francia nadrág újjnyi széles veres zsinórral; fekete posztó csákó magyar nemzeti színű rózsával és lószőr forgóval; a rózsza alatt volt címlemez-ből Magyarország címere.

24 Pázmándy Dénes (1816—1856) 1848. július 10-én lett az alsóház elnöke. Úgy véljük, kivételes, egyedi esetből általánosít itt szerzőnk.

25 Guyon Richárd (1813—1856) honvéd tábornok, hadtestparancsnok.

26 Retirálás — retiráda (ol.—ném.): visszavonulás, hátrálás.

Hogy kelleténél előbb ne érjünk Szent-Tamás alá, igen lassan mentünk, és útközben többször megálltunk. Valahányszor megálltunk, én fehér szűrőmmel lefeküdtem, és addig, míg újra elindulni kellett, jóízűen szundikáltam. Nem féltem és nem aggódtam semmit. A német tüzekek azonban szörnyen trémáztak, és folyvást fohászzkodtak.

Közeledett már a reggel, amidőn egy Dózsa nevű honvéd tüzér így szólt hozzám: „Hol leszünk egy óra múlva?” Egy óra múlva — feleltem én — már tűzben leszünk; mert az útközetet, csatát így szokták nevezni. „Ott ám — válaszolt ez — az égben”.

Az égben? — szóltam én — oda bizony én még most nem megyek! Éljen a haza! Mindjárt fut az ellenség — bátorítottam Dózsát.

Ekkor szeptember 21-dike volt, 1848. Mi ágyúinkkal lassan előrehaladtunk. Néhány perc múlva egymás után három puska lövés hallatszott. Amint körültekintettünk a reggeli szürkületben, előttünk láttuk Szent-Tamás tornyát. Ezen három puska lövés jel volt a székely zászlóaljtól, hogy az a számára kijelölt helyre már megérkezett. Erre a rációk jelét adták, hogy ők is ébren vannak, s megszólaltatták ágyúikat sáncaikból.

Links aufmarschieren!²⁷ — hangzott erre nálunk a vezényszó, s tizenkét 12 fontos ágyúink nagy zörgéssel balra felmaséroztak. Ugyanez történt a munitiós kocsikkal, 40 lépésnyi távolságra az ágyúk mögött. Néhány másodperc alatt ágyúink le voltak mozdonyozva, s azonnal megszólaltak. Míg azonban ez megtörtént, addig már a rációk gránátokkal lövöldöztek ránk, ami által munitiós kocsink veszélyezve voltak, hogy valamelyiket felrobbantják. Azért újra hangzott a vezényszó: „Munitions Karren retirieren!”²⁸ Erre munitiós kocsink megretiráltak; de ezalatt hatalmas ágyúink már elkezdtek dörögni, s golyóink erősen reszkedtették a levegőt, amire a rációk vetágyúja csakhamar elnémult, s csak hat és három fontos ágyúkkal lövöldöztek ránk. Amire azután munitiós kocsink az ágyúk mögött rendes helyeiket ismét elfoglalták.

Mi honvédek, mint újoncok, a 7-ik és 8-ik számot foglaltuk el. 1—5. számok az ágyút kezelték, 6. szám a munitiós kocsiból a töltényeket adta ki, a 7-ik és 8-ik szám bőr tarisznyában a töltényeket hordta a munitiós kocsitól az ágyúhoz. Két töltényt vitt egy egyszerre tarisznyájában.

Az ágyú következőképp kezelte: 1. szám a töltényt az ágyú szájába tette, 2. sz. a töltényt a törő nyelével az ágyúba beletolta és lövés után az ágyút kitörölte. 3. sz. irányzott. 4. sz. az ágyút a kanóccal elsütötte. 5. sz. a mozdonyfával irányzás alkalmával az ágyú láfétáját, az irányzó által adott jelre, jobbra vagy balra emelte, s ha az irányzó elesett vagy megsebesült, akkor az 5. szám helyettesítette.

Kora reggeltől délután mintegy fél ötig azon egy helyből folytonosan tüzeltünk. A lovas üteg tőlünk balra valamivel előbbre állott, mint mi. Annak helyét változtatni kellett. Egy keveset meghátráltak, s ott meg is tartották állásukat, míg nem estefelé visszavonultunk.

Miránk is sűrűn jártak a rációk golyói, és sok lovainkat ellőtték. Egy tüzér felvett egy hatfontos golyót, mely három lovat megölt. Reggel mindjárt a tüzelés kezdetekor közülünk egy német tüzért ért egy ágyúgolyó. A gyomrát csúsztatta meg. Sértés ugyan nem történt rajt, de azért az ágyútól úgy kellett elvezetni. Amint vezették, szörnyen jajgatott, mintha most is látnám. Két óra múlva meghalt. Szintén még reggel, amint töltényt vittem az ágyúhoz, a hangról észrevettem, hogy felém jön egy golyó. Én hirtelen levágtam magamat a földre, s csak sapkámat csúsztatta meg, s le is vitte fejemről; a munitiós kocsinál pedig ugyanezen golyó egy lónak az orrát vitte el, azután a szügyébe ment. Amint a földre lecsaptam magamat, az ágyúnál mondta egy német tüzér: „Dieser ist schon weg” (Ennek már vége). Nagy csudálkozásukra azonban én felugrottam, felvettem a sapkámat, és szaladtam a töltényekkel az ágyúhoz.

Ágyúink annyira kitüzesedtek, hogy le kellett a tüzelést állítani. Egyik üteg lőtt, a másik szünetelt. Az ágyúk előtt egy nagy sajtárban víz volt; ebbe lett mártva a törő, s úgy lett vele az ágyú kitörölve. Ez azért történt, hogy ne melegedjenek az ágyúk olyan hamar meg. Egy szünetelés alkalmával — már délután — én az ágyú mögött feküdtem, s itt két arasznyira tőlem csapódott le egy háromfontos golyó, azután felugrott, s továbbment. Azt mondhatom, hogy itt a rációk jól lőttek. Beszéltek is nálunk, hogy osztrák tüzekek voltak. Egy golyó meg, szintén 3 fontos, egy ölnyire tőlem csapódott le a földre, azután az is továbbment. Kiáltozták utána a katonák: „Vigyen az ördög!”. Egy másik, szintén nem messze tőlem, egy lónak a patáját vitte el. Délután tőlünk egy Elek nevű honvéd tüzérnek a cipője sarkát vitte el egy

27 „Balra felvonulni!”

28 „Lőszeres targoncákat visszavonni!”

kartácsgolyó, s Eleknek a lába bokában kificamodott. Egy munitió kocsinknak meg a kerekét törte össze egy ágyúgolyó. Azonnal tetek helyébe egy rezerva kereket.

Ennyi baleset fordult elő nálunk. Azonban sokkal többben estek el a gyalogságnál és huszároknál. Egy Alexander ezredbeli gyalogkatonának, éppen amint lőtt, mind a két karját elvitte az ágyúgolyó. Huszár Imre beszélte, hogy ő — minthogy mint maródi a podjászos kocsiánál volt — nézte, amint az orvosok a sebesülteket kötözték. Ha valamelyiknek keze vagy lába volt ellőve, vizes szivacsot tetek a szájába, hogy ne kiálthasson, s egy-kettő, s már el volt fűrészelve keze vagy lába, s azután gyorsan bekötötték.

Mi elfoglalt állásunkról tüzeltünk, távolról meghallottuk az előnyomuló gyalogságtól a dobszót. Én folytonosan figyelemmel kísértem a dobszót, hogy nem verik-e a takarodót, mert ez retirálást jelent. Ordinaire marsot²⁹ vertek. Ez előnyomulást jelent. Mindég bíztam, de hiába volt. Délután láttuk Mészárosot. Szomorúan ült a lován. Végre délután, mintegy négy vagy fél öt tájban, megkezdtük a visszavonulást. A mellettünk levő lovasüteg mintegy 80 lépésnyire visszavonult. Ezalatt mi folytonosan lőttünk. Itt ez állást foglalt, s újra elkezdett tüzelni. Ezután meg mi vonultunk vissza vontatókötélen, s újra állást foglalva ismét elkezdtünk löni. Ekkor meg a lovas üteg hátrált. Így történt a visszavonulás mígnem a lőtávolságon kívül voltunk.

Minden jó eredmény nélkül kellett Szent-Tamásról visszavonulnunk. Pedig jó reménységgel voltunk, mert gránátjainkkal Szent-Tamást felgyújtottuk. Láttuk a tüzet. Nagyon égett. Azt gondoltuk, hogy már az egész helység ég. Később hallottuk meg, hogy 7 ház égett el.

Amint a lőtávolságon jól túl voltunk, megállapodtunk, s a szép zöld pázsiton megpihentünk. Itt kaptunk kenyeret és bort. Huszár Imre nevére jött elébünk. Ez volt hozzá első szavam — Bajza szavait „A vezér búcsúja” című költeményéből idézve: „Eltem gyakran percen állt, de nem leltem a halált”. Huszár Imre pedig csak vigyorgott. Azután elbeszélte, hogy nézte, hogy a sebesülteket hogyan kötözték. Amint már fentebb leírtam.

Itt amint megpihentünk, újra megindultunk. Visszatértünk Verbászra, s régi tábori helyünket újra elfoglaltuk. Itt sátoraink előtt letelepedve, beszélgettünk aznapi élményeinkről. Egy Fernbach nevű német tüzér felmutatott egy hatfontos golyót ezen szavakkal: „Diese Kugel hat drei Pferde Kaput gemacht” (Ez a golyó három lovat megölt).

Másnap vagy harmadnap egy délelőttön, átmentünk Huszár Imrével a Ferencz csatorna jobb partján táborozó 2-ik honvédszászlóaljhoz, pápai iskolatársainkat meglátogatni. Sok jó ismerőssel találkoztunk itt. Hodosi, Márkus, Szilágyi, Györfy és sok mások voltak itt, akik a pápai kollégiumból állottak be honvédeknek. Azután egy őrmester vonta magára mindenki figyelmét, aki Pesten volt honvédöltönyöket faszolni³⁰ a zászlóalj számára, s maga már egészen adjusztálva volt. Nagy érdeklődéssel vizsgáltuk áttiláját, mert ekkor még a zászlóaljok csak kítiben voltak, s így az áttila még újság volt. Barna posztóból volt veres zsinórzattal, cinből öntött csavart som gombokkal. Többen fitymálták a bélést, mert biz az csak durva vászonnal volt bélelve, mire egy öreg katona így szólt gunyhója ajtajából: „Hja, ennyi embert nem lehet selyembe öltöztetni”. Igaza volt.

Iteni táborzásunk alatt történt, hogy egy székely egy német tüzért egy kardcsapással agyonvágott. Ez egy reggelen történt, mely esetet azon nap délutánján ekkép beszélt el nekünk egy székely: „Nagyon éhesek voltunk, akkor jöttünk haza előőrségből; cimboráink a tábori mészárszékekben voltak húsért. Egyik pajtásunknak már akart a mészáros adni húst, amire odaugrott egy béka nadrágú nimét (az i-t és é-t — mint a székelyek beszélni szoknak — igen megnyújtotta) pajtásunkat félrelökte, és ő vette el a húst; erre pajtásunk kirántotta a kardját, s úgy vágta fejbe, hogy az egyszerre kilehelt a világ kimínyin; mert úgy tekintjük ám mi már az embervért, mint a kutyavért”.

A székelyek határőrök voltak, s minden székely született katona. Egyenruháik s fegyvereik odahaza is folytonosan házuknál voltak. Egyenruhájuk: feketesárga zsinóros magyarnadrág, barna frakk, széles, idomtalan csakó és fekete szijak, lábukon bakancs. Később azonban honvéd egyenruhát kaptak. Nagyon összetartó népség volt. Jellemzi őket a következő eset: 1849-ben Perlaszon³¹ Kis Vince őrnagy táborában volt egy székely zászlóalj. Ezeknél egy székelyt valamely kihágásáért meg akart

29 Szokásos, közönséges menet.

30 Faszolni — ném. fassen; vételez.

31 Perlasz — község Torontál megyében; ma: Perlez — J.

a kapitány botosztatni. A század délutáni parancsolatra ki volt rukkolva; kitették a padot, s elővezették a megbotozandó székelyt. Feküdjék le! — parancsolá neki a kapitány. Amire ez — székelyes kiejtéssel — az utolsó szótagokat szörnyen megnyújtva így szólt: „Én le nem fekszeem”. Feküdj le! — ismételte a kapitány. „Nem éen” — felelt ismét a székel. Fogjátok meg ezt a betyárt, és fektessétek le! — parancsolá a kapitány. Erre öten-hatan egyszerre kiléptek a glédából (sorból), s ezekkel a szavakkal szállottak szembe a kapitánnyal: „Ne mondjanak ám minket betyároknaak! mert nem vagyunk ám mi betyárook; mi becsületes honpolgárok vagyunk; van nekünk odahaza házunk, telkünk s gazdaságuunk; mi csak a hazát védelmezni jöttünk; de pajtásunkat nem engedjük megbotozni, mert ez védelmez minket a csatában, mi meg öteet; azért megbotozni nem is engedjük, készebbek mind agyonverjük a tisztjeinkeet”. Erre az egész század elkezdett zúgni a tiszték ellen, s székelypajtásukat nem engedték megbotozni.

A szeptember 21-diki szent-tamási támadás után még mintegy három hétig voltunk a verbászi táborban, amidőn egyszercsak (október 8-án) jött a parancs, hogy 12 fontos útegeink Pestre mennek, s az itteni német tüzéséghez beosztott honvédeknek vissza kell menni zászlóaljukhoz. Mi honvédek ezt nagyon zokon vettük. Azt hittük, hogy a német tüzerparancsnokság nem akar bennünket túrni, s elkezdtek zúgni, zavarogni és a dolgot feljelentettük Beöthy Ödön kormánybiztosnak.³² Ez összeszidta a német teremtésüket, s azonnal jött és utánanézett a dolognak; de ő is azon meggyőződésre jutott, hogy nekünk csakugyan vissza kell mennünk zászlóaljunkhoz, mert ezen rendelet felsőbb hadparancsnokságtól jött.

Beöthy Ödön — mintha most is látnám kis kerékkalapjával, setétkék kabátjában — alacsony, köpcös ember volt, s mintegy 60 éves lehetett. A szabadságharc befejezte után ő is külföldre menekült, s jelenleg Hannoverben, a hamburgi sírkertben van eltemetve, ahol latin feliratú síremléke van, és sírja díszes vasráccsozattal van kerítve.

Visszakaptuk gyalogsági fegyvereinket, s ezekkel október 10-én megindultunk kocsikon. Első nap Kiszácsig mentünk. Itt be lettünk szállásolva. Kiszács lakosai jóra való lutheránus tót emberek, úgy mint első ízben, most is igen barátságosan fogadtak bennünket, s éjszakára jó ágyat készítettek. Másnap Futakra értünk, s itt berukkoltunk zászlóaljunkhoz, mely egy serház istállójában volt elszállásolva. Borongós, komor őszi nap volt.

Horváth Lajos helyett ekkor már Tót József volt az őrnagy, aki előbb kapitány volt. Ez nem ember, hanem egy durva, goromba vadállat volt. Érdemei ugyan nem voltak, de mégis feltűnővé, sőt híressé tette magát éktelen, cifra káromkodásai által. Ennek minden második szava átok és szitok volt. Mintegy 15 esztendeig rágta a bagót, mint közember egy gyalogezrednél, s az önvédelmi harc kitérése alkalmával úgy felvitte Isten a dolgát, hogy az 5-ik zászlóaljhoz egyszerre kapitánynak lett kinevezve, s rövid idő alatt, mint a zászlóaljnál a legöregebb kapitány, őrnaggyá lett.³³

Amint Futakra értünk, ezen őrnagy lakásához mentünk magunkat jelenteni, hogy megérkeztünk. Nem volt odahaza, amiért is az udvaron várakoztunk. Nemsokára jött egy parasztkocsin. Amint az udvarra beért, ráordított a rác kocsisra: „megállj! az istenedet, akit imádsz!”. Erre az előfogatos paraszt megállt. Tót József ezután miránk kiáltott: „No, hányan lettek közülök őrnaggyá? Egy sem? Én azt hittem, mikor elmentek a zászlóaljtól, hogy mind őrnaggyá fog lenni”. Mondhattuk volna neki: „Hisz tudhatná őrnagy úr magáról, hogy az őrnagyságot nem szórják oly könnyen, hisz mi még csak négyhónapos katonák vagyunk”. Ezután bementünk utána az irodába. Itt átvette az átadó irományokat, s azután berukkoltunk ki-ki a maga századához.

Éppen ekkor ették a menázsit a serház udvarán. Egy Kutasi Tivadar nevű cimborám nagy örömmel jött elejbém, a húsrészt hozta kezében, s megkínált vele, hogy fogadjam el; de én szépen megköszöntem a jószívűségét, mondván, hogy én már ettem ebédet. Kimutatták a helyünket az ököristállóban. A jászolba raktuk podjászainkat, s éjjel az előtt fekdűtünk szép sorjában.

Itt kiütött a honvédek között a kolera járványbetegség. Sokan meghaltak ezen nyavalyában. Meghalt a kolerában néhány tiszt is. Éjjel mellőlem vittek el egy honvédet a serház istállóból a kórházba, akin kiütött a kolera. Én így gondolkodtam magamban: „csak görcsöket ne érezzek, addig nem félek a kolerától”. Nem telt

³² Beöthy Ödön (1796—1854) ellenzéki liberális reformpolitikus, 1848. augusztus 26-tól délvidéki kormánybiztos.

³³ Ez a karrier — már ahogy szerzőnk leírja — nehezen hihető el. Tót József előzőleg főhadnagy lehetett. Nem képzelhető el, hogy az elsőként kinevezett tisztikarban valaki is százados lett volna, ha előtte a seregeknél nem szolgált főhadnagyként. V. ö. *Urbán A.* i. m. 409. o.

bele több egy negyed óránál, hogy nekem is húzta a görcs a lábamat, de azután elaludtam, s így elmúlt a görcs is, és reggel jó egészségben keltem fel.

A folytonos őszi hideg esőzésekben igen sokat szenvedtünk. Az előőrsegen tüzet raktunk, s a tüzet körülfeküdtük. Gyakran megtörtént, hogy a tűz egyikre vagy másikkra rápattant, s a köpönyege kiégett. Ha az őrnagy meglátott valakit, hogy a köpönyege bármi csekélyen is meg volt pörkölve, azonnal öt napi fél zsoldra büntette. A botbüntetések honvédeknel ekkor még nem volt megengedve.

Talán egy hét múlva Futakról Verbászra mentünk. Ott néhány nap táborban voltunk, s azután be lettünk a faluba szállásolva, többnyire a rácok által üresen hagyott házakban. Csak akik előőrsegi szolgálaton voltak, azok voltak táborban.

Itt én is megbetegedtem. Erős harmadnapos lázam volt, aminek következtében kórházba kellett mennem Verbászra, ahol az iskolák voltak átalakítva kórházakká. Az egymás mellett levő evangélikus és református templomok átellenében volt iskolában voltam. Az iskolai padokra voltak rakva szalmazsákok, ezeken feküdtünk. Valami Szabó nevű zászlóalj főorvos gyógykezelt bennünket. Fekete szakállú, durva, goromba egy ember volt. Hántató és ismét hántató volt általános orvossága. Összeszidta a szegény betegeknek a puskakerülő teremtésüket. Egy németnyelvű beteg honvéd nem tűrhette a sok szenvedést és goromba bánásmódot, éjjel kiment és beleugrott a kútba és beléhalt. Másnap mindenütt keresték, de nem találták; míg végre a kútban is megnézték, ahol azután meg is találták. Itt egy bő kút volt, mely a szomszéd házzal közös volt. Fele a kútnak egyik udvarban, fele pedig a másik udvarban volt, s mindegyik udvarban volt külön egy veder. Azon komikus eset adta itt elő magát, hogy mivel a mi udvarunkról ember halt a kútba, tehát nem merítettek belőle vizet, hanem átmentek a szomszéd uvarba, s ott merítettek ugyanazon kútból vizet, s hozták át mihozzánk.

Sokan meghaltak itt, akik még néhány hét előtt a legegészségesebb fiúk voltak. Minthogy pedig a betegek száma napról napra szaporodott, annyira, hogy a kórházba átalakított helyiségek nem bírták a betegeket befogadni; ugyanazért a már lábadozó betegeket elszállították Kulára, mely szomszéd falu volt Verbászsal, s itt magánházakba beszállásolták őket. Én is ekkor már a lábadozók közé tartozván, szintén elmentem Kulára. Este szállítottak bennünket kocsikon, s mire állomásunkra értünk, már jó setét volt, s a házakban már gyertyák égtek. Kula a Ferencz csatorna két partján fekszik. Minket Kis-Kulán szállásoltak be.

Az előző években, mint deák, a nyári vakációk alatt két-három ízben is voltam bátyámmal a hajónkkal az alföldön, Bács megyében és a Bánságban. A hajóra való köteleket Kis-Kulán szoktuk csináltatni Wodring Mihály kötelgyártónál, akinek házánál már két ízben voltam, s így ismertem, bátyámmal pedig éppen igen jó barátságban volt. Igen derék, barátságos és vendégszerető emberek voltak nejével együtt. Református vallásúak.

Egy rác kisbíró szállásolt be bennünket. A beszállásolandó honvédek mind előre tolakodtak, hogy minél előbb szállást kapjanak. Én készakarva utoljára maradtam, amire a kisbíró már annyira kifogyott a szállásokból, hogy gondolkodóvá lett, engem most már hova tegyen. Én kérdeztem tőle, hogy ismeri-e Wodringot, amire kérdezte, a fiatalt vagy az öreget? Mondtam, az öreget. Erre nem szólt semmit, hanem csak ment előttem. Amint Wodring háza elé értünk, az öregúr éppen az utcaajtóban állt. Goszpodine! (Uram!) szólt a kisbíró rácul, itt van egy katona. Jól van, felelt Wodring szintén rácul, s engem, ámbár nem ismert, de azért barátságosan fogadott, s bevezetett házába. Itt volt egy alacsony öregúr, elszegényedett táblabíró, Divéky nevezetű, Wodringnak mindennapi vendége. Ő mindjárt beszédbe eredt velem, kérdezték, hová való vagyok; én mondtam Győrbe. Sok jó ismerősöm van nekem ott — szólt Wodring — a kereskedők és hajótulajdonosok közül, akik nálam szoknak dolgoztatni. Én is voltam már — szóltam én — Wodring úrnak két ízben is becses házánál. Erre Wodring nagyot nézett, de én nem vártam be további kérdéseit, hanem bemutatam magamat, hogy én a Szimstichnek öccse vagyok. „A Szimstichnek!” — kiáltott fel csudálkozva. És ezen perctől fogva nem úgy tekintettek, mint beszállásolt katonát, hanem mint kedves vendéget és családtagot. Másnap egy Schramm nevű káplár, győri fiú is oda kvártélyoztatta magát. Wodring megtudta, hogy Nagy Sándor is itt van, akinek apját jól ismerte, mert nála szokott dolgoztatni, általam meghívatta, laktársa, Bolla Sándorral együtt, ebédre.

Wodring beszélte, hogy Kulán egy rác kémet akasztottak fel, s rendes bakó hiányában egy szabólegény ajánlkozott a hóhér szerepére. Akit fel kellett akasztani, suszter volt, s így a szabó a susztert akasztotta fel. Ez a szabó egy szatócsboltban két ostort vett, s abból csinált akasztózsineget, de az elszakadt, s a suszter leesett. Azután egy istrángot hoztak, s azzal akasztotta fel. Hogy ily botrányos eset többször elő ne adja magát, Wodring mint kötelgyártó készített rendes akasztózsineget, s az illető

hatóságnak átadta. Ezért azután — amint később hallottam — 1849-ben, amidőn a magyar hadsereg Bács megyéből kivonult, a rácok szegény Wodringon bosszút állottak.

Egyszer csak jött a parancs, hogy vissza kell mennünk a zászlóaljhoz, s másnap indulunk Verbászra. Ezen rögtöni és váratlan parancsból azt következettük, hogy zászlóaljunk elmegy Verbászról, valószínűleg Pestre; mert egy huszárzászlóalj ment is Kulán keresztül felfelé. Ezen sejtelmünk azonban nem teljesült. Másnap a kocsik előálltak, felültünk, és visszamentünk Verbászra. Én egy rácok által üresen hagyott házba kerültem, mintegy hatodmagammal. Később pedig egy szárazmalomba lettem szállásolva. Innét minden második napon előőrségre mentünk, ahol minégy egy nappal és egy éjjelt töltöttünk táborban.

Az előőrségi táborban földbe ásott kunyhók voltak, melyek náddal voltak fedve. Ezen kunyhókban köralakban újabb gödör volt ásva gyűrű formára, s a közepe kiásatlan maradt tüzelőhelynek. A kunyhók oldalában köröskörül szalma volt. A tüzelőhelyet köralakban körülültük úgy, hogy lábunk a körülbelül másfél láb mély gödörben volt. Sokszor megesett, hogy a kunyhó meggyulladt és leégett (...). Sokszor megtörtént az, hogy amint az elfázott őrszem, miután felváltották, bement a kunyhóba, leült a tűz mellé, s elaludt, álmában kinyújtotta a lábát, bele a tűzbe, s leégett lábáról a bakancs. A másik meg fekvé a hátát fordította a tűz felé, s úgy melegegett. Annak meg a patrontáskában robbant fel a töltény. Ily események napirenden voltak.

Itt is fordultak elő kolera esetek, és többen közülünk meghaltak. Egy Peller nevű volt asztalos legény, őrzézet volt velem szálláson, egy hetvenkédő pökhendi fráter. Ez egyszer csak rosszul lett, bevitték a kórházba, s másnap már halva volt. Nekem kellett neki a verbászi temetőben sírt ásatni. Ugyanitt halt meg Bolla Sándor is, Bolla Mihály győri evangélikus elemi tanítónak a fia, az, akit fentebb említettem, hogy Kulán szintén velem volt, s házigazdám, Wodring Mihály Nagy Sándorral meghívta ebédre.

Dolgunk Verbászon monoton egyformasággal folyt. Minden második napon előőrségre mentünk. Itt töltöttük a karácsonyt és az 1849-ik újévet is. Igen nagy hidegek voltak. A lovak az előőrségen éjjel az ágyúk előtt majd megették egymást. A nagy hideg miatt folytonosan kapálódtak és harapdálták egymást.

Január havában jött egy parancs, hogy akik a múlt nyáron a tüzérségnél voltak, tetessenek át a Verbászon állomásozó gyalog és lovasütegekhez. Így történt, hogy én ismét át lettem helyezve a tüzérség egy lovas ütegehez Verbászon.

A tüzérséghez lett áthelyezésem után már csak néhány napig voltunk Verbászon, mert a hadügyministeriumtól rendelet jött, hogy Bács megye és a Bánság kiürítésék³⁴ s a magyar hadsereg zöme inkább az országra betört Windischgráz hadserege ellen mozgósíttassék.

Az osztrák tüzerek, akik közé ismét be lettünk osztva, itt már mondogatták, hogy ők a rácok ellen szívesen, de Windischgráz ellen nem harcolnak. Amire az lett nekik mondvá, hogy csak addig legyenek nyugodtan, míg Szegedre érünk; a magyar tüzérség ott majd át fogja venni az ágyúkat, s ők majd a várban töltények készítésével lesznek foglalkoztatva. Sokan azonban nyilatkoztak, hogy ők az ötödik küzérezredtől át akarnak jönni hozzánk rendes honvédeknek, akik azután a magyar alkotmányra letették az esküt, s megkapták a felpénzt. Hogy mennyit kaptak, arra már nem emlékszem, hanem többet kaptak, mint mi kaptunk.

Január havában tehát Vécseynek hadteste,³⁵ melynél én voltam, megindult Szeged felé.³⁶ Az 5-ik zászlóalj, amelytől én a tüzerekhez átjöttem, néhány nappal már előbb megindult, mint mi.

34 Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849 januárjában kezdte meg a felkészülést az ellentámadásra. Ehhez a délvédeli csapatokat is a Tisza vonala mögé rendelték.

35 A szerző jegyzete: Mielőn a bácskai hadsereg a parancsolatot kapta, hogy a Tiszához vonuljon Szegedre, és azután a császári hadakkal szembeálljon, még gróf Esterházy Sándor volt a főparancsnok. Hanem a megindulás után mintegy két nap múlva Nádosy ezredessel átszökött az osztrákokhoz.

36 A szerző jegyzete: Bizonyosan ugyan nem tudom, de úgy gondolom, hogy (Esterházy) Szent-Tamásra ment a rácokhoz, mert ez volt a legközelebbi állomása az ellenségnek, s más tiszteket is tudok, hogy ide szöktek. A kezdetben győzelmes Windischgráz egy kiáltványt bocsátott a magyar ministerium parancsnoksága alatt szolgáló császári-királyi tisztekhez, hogy térjenek vissza a császári iránti hűségére. Ezen felhívás a tisztek közt nagy zavart idézett elő, és sokan titkon átszöktek a császáriakhoz. Gróf Esterházy Sándor is átszökött az ellenséghez; de hogy az egész hadtestet is magával nem vihette, ebben nagy akadályul szolgált neki gróf Vécsey Károly. Feketicstől az első állomás volt Csantavér. Itt beszállásoltak bennünket. Épen vasárnap volt. Amint emlékszem, ezen háznak egy silány kis emeletje volt. Itt a tisztek haditanácsot tartottak. Jól emlékszem, amint a tisztek egyremásra jöttek és mentek csörömpölvé kardjaikkal; hogy azonban miről folyt a tanácskozás, erről persze a közkatonaság semmit sem tudott. Itt Vécsey elébe vágott Esterházy főparancsnok azon szándokának, hogy vagy az egész hadtest felbomlik, vagy átmege vele az osztrákokhoz. Itt Vécsey határozottan ellene szegült Esterházynak, s ezt és Nádosy ezredest házaárulónak mondta, a többi tiszteket pedig a haza iránti hűségére buzdította. Az ezután következett éjelen Esterházy Nádosy ezredessel átszökött az ellenséghez; másnap pedig a fővezérséget, mint a hadtestben a legöregebb tábornok, gróf Vécsey Károly vette át. Ez volt Vécseynek az osztrákok előtt azon szörnyű nagy bűne, amiért a 9 bitófán kiszenvedettek közt öneki kellett az utolsóknak lenni. Azt mondta Haynau: „Ha százan volnának is, akkor is utolsó volna Vécsey”.

Végre mi is megindultunk egy zúzmarás januári reggelen. Első napon Feketicsig³⁷ mentünk. Itt be lettünk szállásolva. Feketicsezen igen jóra való magyar nép lakott. A szállást adó gazdák reggel zsírt adtak, hogy azzal arcunkat dörzsöljük be, azt mondván, az megóvjá a bőrt a kirepedezéstől.

Reggel ismét indultunk tovább, de amint a faluból kiértünk, kint a havon megállítottak bennünket; mert az osztrák tüzérek fellázadtak, s azt mondták Esterházy generálisnak, hogy ők egy lépést sem tesznek Windischgráz ellen, mert testvéreik ellen nem akarnak harcolni. Egy fiatal bajusztalan tüzér, aki jól bepálírozott, legjobban szájaskodott a generális előtt, amiért Esterházy őt egyszerre fegyver közé vetette, s azonnal összeállította a rögtönítelő bíróságot, mely állott a hadbíró, egy főhadnagy, egy hadnagy, egy őrmester, egy káplár, egy őrzető és egy közemberből. Rögtön agyon akarta őtet lövetni; a plébánost is kihozatták Feketicseről, hogy őt meggyóntassa; de a hadbíró ellenezte a rögtöni agyonlövetést, azt mondta, hogy a többi majd még jobban elkeseredik ennek az esete fölött, akikkel ezalatt szintén lerakatták kardjaikat, glédába állították őket fegyver nélkül, s a huszárokkal körülöttük négy sorfalat képeztek, úgy hogy egészen be lettek kerítve.

A rögtönítelő bíróság összeállt egy körbe. Az elítélendő tüzértől megkérdezte Esterházy, hallotta-e a hadi törvényt (III-ik), amely azt mondja: „aki feljebb valójának ellene szegül, akár ontatott vér, akár nem, háború idején golyóval és porral (Mit Pulver und Blei) büntetendő”. A tüzér azt felelte, hogy hallotta. Ekkor a rögtönítelő bíróságnak meg lett mondva, hogy a hadbíró majd a szomszédjának valamit sűg, ez azt tovább sűgja a szomszédja fülébe, ez ismét tovább, míg végre az utolsó vissza-sűgja, amit a szomszédja neki sűgött, a hadbíró fülébe. Megoktatta továbbá Esterházy tábornok a rögtönítelő bíróságot, hogyha a körülsűgás megtörténte után a hadbíró azt fogja mondani: „Aki velem egy véleményen van, az ragadja meg oldalfegyverét!”. Azt is mondta, hogy a hadbíróval mindenkinek egy véleményen kell lenni.

Erre azután a hadbíró a szomszédjának valamit sűgött, ez tovább-sűgta, a másik ismét tovább, míg körülment. A hadbíró nem hívta fel a bíróságot az oldalfegyverek megragadására. Amire azután a rögtönítelő kör feloszlott. A plébános hazament, a tüzért pedig fegyver között kísérték Szeged felé.

Ezután a lefegyverzett tüzérekhez fordult Esterházy, és megdorgálta őket engedtlenségökért. Ezek azt mondták, ők testvéreik ellen nem harcolnak. Esterházy azt mondta, azok el akarják venni országunkat. Nézzétek, hisz én is császári-királyi katona vagyok, én is azon császárnak az alattvalója vagyok, akinek ti, nekem is fekete-sárga zsinórzatom van (mert huszár generális volt). Csak Szegedre érjünk, úgysem kelletek azután. Nem lesz rátok szükségünk, de addig kell, hogy az ágyúk mellett helytálljatok. Ezen beszéd persze mind németül folyt. Ezután Semsei kapitány, a 6 fontos gyalogúteg parancsnoka, a lelkére beszélt az ő népének, hogy ne hagyják cserben az ágyúkat, hanem foglalják el azok mellett ismét helyeiket. Amire azután odarohantak a kardokhoz, kikereszte mindenik a maga kardját, azután elfoglalták ismét helyüket az ágyúk mellett. Azon tüzérek pedig, akik már átállottak hozzánk, szidták őket. Egy azt mondta, hogy közbük kellene kartácsolni, azt érdemelnek.

Ezután folytattuk utunkat, s aznap Csantavérig³⁸ mentünk, másnap pedig Horgasig.³⁹

Szeged elhagyása után a következő útvonalon vonul hadosztályával: Nagy-kikinda—Mokrin—Törökbecse—Frányova. 1849. április 30-án Melence térségében ütköztek meg a szerb—osztrák erőkkal. Nagybecskerek érintése után Uzdin és Tomasevác vidékén ismét csatára került sor; majd levonulnak a Duna melletti Pancsovára. Míg ők végigmasírozzák a Bánságot (Nagybecskerek, Aradác, Perlasz), azalatt — szerzőnk szavaival — „... az ország többi részeiben mindenféle nagy diadalt arattak a magyar fegyverek”.

1849. augusztus elején Nagybecskerekéről Temesvár irányába indították a hadosztályt, s mivel időközben a császári hadak megszállták a várost, Lugosra vonultak tovább. A világosi fegyverletételt követően még hat napig voltak fegyverben a Vaskapu szorosnál. Kitérés kísérletük sikertelensége után, *augusztus*

37 Feketics (Bácsfeketehegy) — község Bács-Bodrog megyében; ma: Feketić — J.

38 Csantavér — község Bács-Bodrog megyében; ma: Cantavir — J.

39 Horgos — község Csongrád megyében; ma: Horgoš — J.

19-én szánták el magukat a fegyverletételre. Egyetlen mondat az emlékiratból: „Szomorú volt, mert huszárnak a lova, tüzernek az ágyúja, bakának a szuronyja szinte a lelkéhez látszott forrva lenni, s azt hitte, ha attól megválnék, szíve megszakad”.

II.

A fegyverletételi szándék az osztrákoknál már be lévén jelentve, augusztus 19-én reggel megindultunk az osztrák tábor felé. Egy falun kellett keresztülvonulnunk, s azon túl volt az osztrák tábora. A falu bejáratához érve, itt kétfelől egy-egy lengyel dzsidás lóháton állott, akik az előrséget képezték. Egészen mozdulatlanul állottak, mint egy szobor, s köztük vonultunk el. A falun túl már talákoztunk osztrák katonasággal, akik mindenféle ocsmány szavakkal illeltek és szidalmaztak bennünket: „Ezek azok az útonállók? Ez azon korcs fajzat?”. Ezekről vérszemet kapva az oláh parasztok, azok is szidtak bennünket.

Az osztrákok táborához érve, átvették fegyvereinket, s mi fájdalom! az osztrákok foglyai lettünk 1849. augusztus 19-én.

Augusztus 20-án, éppen Szent-István király napján ébredtünk először fel az osztrák táboraiban. Mindenki szomorú és lehangolt volt. Egy így szólt hozzám: „Szomorú névnapja van!”. Kis Vince őrnagy néhány honvédtiszttel fel s alá lovagolt lassú lépésben a táborban. Lova többször ágaskodott. „Ne köszöntgess édes lovam — így szólt ő — nincs kinek köszöntgetni...”.

Itt még a készletben volt, s velünk ide áthozott kenyeret kikaptuk. Szeidl Flór főhadnagy ütegparancsnokunk a magyar bankjegyekben nála volt öt napi lehnungot is kiadta; de a magyar bankóknak itt már hasznát nem vehettük.

Augusztus 21-én megindítottak bennünket vasasnémetek kíséretével Temesvár felé. Reggel indultunk meg. Legelől két vasasnémet ment lóháton, és két honvédtiszt gyalog, utánuk a többi honvédek, s közben-közben vasasnémetek lóháton. Reggel hamar, a megindulás után a két tiszt, és a közelükben levő honvédek között — már nem emlékszem mi végett — szóváltás támadt, s a honvédek azt mondták a tiszteknek: „hát minek adtak el bennünket?”. Amire egyik tiszt azt felelte: „Mi nem adtunk el, hanem veletek együtt mi is el lettünk adva.”

Délután elertünk egy nagy faluba. Itt egy fél órai pihenőt tartottunk. Az oláh parasztok kezdtek itt bennünket csúfolni és szidni, sőt némelyek oly szemtelenek voltak, hogy a közelükben levő honvédek kezdték botokkal ütni, bízávan a vasasnémetekben, hogy azok védelme alatt bármiféle garázdaságot lehet a honvédeknek elkövetniök. De a honvédek sem dugták a zsebükbe a zsebüket, nekirohantak botokkal az őket bántalmazó oláhoknak, amire azok egy épülőfélben maradt üres házba menekültek. A honvédek ide is utánuk nyomultak, s kezdték őket derekasán döngetni. Erre ki akartak ugrálni az ablakokon, de ott is honvédek állottak botokkal, akik őket visszaverték. Nem tudván most az oláhok sem az ajtókon, sem az ablakokon kimenekülni, elkezdtek kétségbeesésükben irtózatosan ordítani. A vasasnémetek a lóháton nevelték őket. A honvédek végre megelégedvén a mulatságot, ott hagyták őket. Amire azután nemsokára megindultunk Lugos felé. Lugosra érve megállapodtunk, tábort ütöttünk és ott megháltunk. Lugos városa adott számunkra 50 akó bort, melyet a német katonák segítettek meginni, és több darab marhát. A marhákat itt levágták, s a húst szekerekre rakták, s csak harmadnapra osztották ki a Temesvár melletti táborban, midőn már a hús meg volt romolva.

Lugoson egy napot töltöttünk táborban. A város lakosai kísélték ide, megnézni a tábort. Itt hallottam, amint egy osztrák őrmesterrel egy lugosi fiatal nő beszélgetett. Kérdezte a nő az őrmestertől, hogy mi fog majd a honvédekkel történni? Az őrmester német nyelven — mert így folyt a beszélgetés — hencgeve és a honvédség iránt mutatott megvetéssel azt felelte: „A tisztek mind fel lesznek akasztva, a többi közül pedig mindegyik 50 botot kap az alfelére, s azután el lesz kergetve”. (...)

Temesvár alatt több napot töltöttünk táborban. Minden nap egy csapatot vezettek be a városba a hadsorozó bizottság elé. Itt mindenki meg lett az orvos által vizsgálva, s aki katonának alkalmasnak találtatott, azt azonnal bent fogták; aki pedig alkalmatlan volt, attól köpönyegét elvették, s egy útlevelel — úgynevezett Laufpaszszal — elbocsátották. Igen sokan voltak, akik nem váltak be, ezeket mind elbocsátották. Akadt ezek közül olyan — a többek közt egy Méncsik nevű honvéd — aki másnap egy csapattal újra beszökött, és egy barátjának, Maráczinak útlevelet szerzett.

Engem a hideg lelt, amitől igen rossz színben voltam, s nagyon le voltam soványodva. Ennél fogva reményem volt, hogy talán engemet is elbocsátanak. — Egy Szentgáli nevű tüzerkáplár cimborámmal egy reggelen mi is egy csapathoz csatlakoztunk, melyet bekísértek a városba, mert egyesek nem bocsáttattak a vonalon keresztül. A városból ki lehetett jönni a táborba, de be nem.

Szentgálival elmentünk a sorozóbizottsághoz, hogy magunkat megvizsgáltassuk. A kapunál fegyveres őr állott, be be lehetett menni, de ki, igazolvány nélkül senkit sem bocsáttottak. Az előszobában levetkőztünk. Szentgáli ment be előbb a bizottság elé. Neki volt két darab ezüst kétforintos. Ezt észrevétlenül az orvos markába nyomta. Az orvos megvizsgálta, s azt mondta: „Untauglich” (Alkalmatlan). Engem beírtak a 3-ik határőri garnizon batalionhoz Brod^{ba}.⁴⁰ Szentgáli — mint katonának alkalmatlan — útlevelet nyert.

Kimentünk az előszobába, s felöltöztünk. Mit csináljak most? — szoltam Szentgálizhoz. A podjászom kint van a táborban, s már nem eresztenek ki. Azt mondta: szökj el. Sok gondolkodni való idő nem volt. Szentgáli megindult kifelé, s vitte kezében az igazolványt, talán az őr azt hitte, hogy nekem is van, nem szolt semmit, és én szépen kijutottam a kapun. A városból azonban nem lehetett kimenni máshová, mint csak a táborba; ez pedig szintén körül volt kerítve fegyveres őrökkel, akik senkit sem eresztettek a vonalon keresztül. — Kimentem tehát a táborba, s ott maradtam addig, míg a mi csapatunkra nem került a vizsgálat. Ekkor ismét a sorozóbizottság elé kerültem. Megvizsgáltak, s ismét alkalmasnak találtak. Besoroztak a Don Miguel 39. gyalogezredhez. Előbb pedig a 3-ik helyőrségi zászlóaljhoz soroztak, s így ezen második megvizsgálás úgy látszik, egy fordulatot képezett egész életemre. — Először Simstich Istvánnak írtam be magamat. Másodszor pedig attól féltem, hogy a névről felismernek, nevemet Hetvényire magyarosítottam; ami később sok akadályul szolgált, mert törvényesen mégcsak 1871-ben magyarosíthattam.⁴¹ A sorozóbizottság elnöke egy Lambacher nevű Don Miguel ezredbeli kapitány volt, aki későbbben a 15-ik századnál kapitányom lett.

Feleskettek bennünket, s egy kaszárnyaudvarba bezártak. Amidőn ezen kaszárnyához kísérték, egy puszta, házatlan térségen kellett keresztülmennünk. Itt találkoztam egy Csipak nevű volt honvéddel, akinek egy falába volt. Ő velem volt honvéd az 5-ik zászlóaljnál. Azonnal ráismertem, ő meg énrám. Hamarjában elmondta, hogy egy ágyúgolyó elvitte a lábát. Boldognak tartottam őt, hogy most legalább szabad, míg mielőttünk egy setét jövő állott.

A számunkra kijelölt kaszárnyaudvar kerítését egyfelől a kaszárnyaépület, másfelől pedig a várfal (bástya) képezte. Itt is lehetett az ostrom nyomait látni... Ezen kaszárnyaudvarban kínos napokat éltünk át. Két nap semmit sem kaptunk enni. Azután minden nap egy fél komiszkenyér helyett egy negvedet kaptunk. Ezt egyszerűen megettük, s másnapig ismét semmit sem ettünk. Az udvarban egy csigás kút volt két vederral; s ezen kútban igen jó víz. Éhségünkben nagyokat ittunk belőle, s némileg ez is táplált. — Egy pár honvéd a bástya mellett, a volt mosókonyhában, az első napon egy sarokba összesepert szemét között száraz kenyérdarabokat talált. Erre egy bográcsban vizet forraltak, s a szemétből kiszedett komiszkenyérdarabokat beledobálták, sőt tettek rá, s pompás levesök lett. En sóvárogva néztem, amint jóízűen megették. Szerettem volna enni belőle, de nem volt hozzá jogom.

Két napi koplalás után az élelmezési tiszt, egy Kásztl nevű kapitány egy reggelen fehér lovon a kaszárnyába jött, s azt kérdezte: „Mit akarok? Enni-e vagy hazamenni?” — Egy apagyilkos nem érdemelne nagyobb gyűlöletet, mint ezen gazember; nem ezért, mert a tőlünk elhúzott tömérdek sok kenyér árát mind zsebre rakta, hanem azon lelketlenségért, hogy a mi kizsárolásunk felett még élcelt.

Nagyon jellemző az, hogy az egész 1848/9-iki hadjárat alatt a magyarok részéről ilyen, de semmiféle lopás soha elő nem fordult; az egész hadsereg mindég rendesen lett élelmezve, hiány sohasem volt semmiben sem. De amint az osztrákok kezébe kerültek, csaknem halálra koplaltattak bennünket, s a tőlünk elhúzott élelmiszerek árát mind az illető tiszték rakták zsebre. Dusek magyar pénzügyminisztert⁴² megszámloltatta az osztrák kormány, s ez az utolsó fillér hovafofordításáról is számot tudott adni, az osztrákoknak nem csekély bosszúságára, mert ezek minden áron oda törekedtek, hogy a magyaroknál lopásokat és sikkasztásokat fedezzenek fel, ami azonban

40 A katonai határőrvidéken állomásozó bródi ezred 3. zászlóalja.

41 A Belügyminisztérium 12 023/1871. sz. intézkedésében engedélyezte Siebenstich István vezetéknévének Hetvényire történő változtatását.

42 Duschek Ferenc (1797—1873) a Szemere-kormány pénzügyminisztere, várfogságot szenvedett. Megjegyezzük: nemcsak a „számadás” róhatót terhére, hanem az is, hogy a császáriak kezére adta az aranytartalekokat.

minden erőlködésük dacára sem sikerült. Ellenben az osztrákoknál a lopások és sikasztások napirenden voltak . . .

Augusztus 31-én este a kaszárnyaudvarból egy sáncba vittek bennünket. Itt kikaptunk 5 napra való kenyeret, viszont víz nem volt, úgyhogy majdnem elvesztünk szomjan. Itt hozták közibünk a besorozott honvédtiszteket is, akiket azonban a sánc belső végén külön telepítettek le, s ezek és a többi honvédek között fegyveres katonák egy kordont képeztek.

Másnap, szeptember 1-én megindítottak bennünket (. . .) Nagy-Becskek felé mentünk. Itt állomást tartottunk, s a város alatt tábort ütöttünk. Ide jöttek ki az asszonyok Becskerekből, és salátát tejfellel leöntve és földibodza befőttet árultak. Itt egy Kernreiter nevű honvédtüzér káplár a csapattól elmaradt. Egy becskerekei Léni nevű szép leány, akivel már előbbször ismeretsége volt, elrejtette.

Előbb még, mintsem Nagy-Becskekre értünk, Párdány nevű nagy falu mentünk keresztül. Igen nagy melegség volt, majd eldültünk a szomjúság miatt. Vasárnap volt, s a házak előtt mindenütt sok nép állott, s minket bámult. Egy rác asszony nyelven így kiáltott ránk: „Ugye kutya, jó volna, ha egy ital vizet adnék? Adnék ám, ha mérget tehetnék bele!”

Nagy-Becskekéről Titelig mentünk. Itt a Tiszán hajóhídon keltünk át, s azután megállapodtunk; azon hosszú fekete-sárga kapus épület mellett ütöttünk tábor, amelybe a sajkások télre sajkáikat szokták berakni. Hideg esős éjszaka állott be, s akinek köpönyegjük nem volt, a tűz mellett dideregtek. Én a tarisznyámat a fejem alá tettem, s köpenyemmel a fejemet is betakartam, jóízűen aludtam egész éjszakan át.

Másnap folytattuk utunkat, s Titelen alul, ahol a Tisza a Dunába ömlik, átkeltünk dereglyéken a Dunán. A Duna jobb partján Sósvár nevű falu van, ahol megállapodtunk, s a falu mellett tábort ütöttünk. A táborcsinálók előrementek, s a velük szállított húst a falu népe közt kiosztották. Minden paraszt kapott 12 emberre 6 font húst, hogy azt főzzék meg. A mi emberünk, egy vén rác, a húsnak legalábbis kétharmadrészét ellopta, s egy kis bográcsban hozott 12 ember számára egy kis gulyásos húst, 4 embernek is csak szűken lett volna elég. Mí a kapitánynál panaszt tettünk. A rác azzal mentegette magát, hogy a gyerek főzte, ő nem tudja, hogy mit csinált vele; de a kapitány nem elégedett meg ezzel, hanem a vén zsványt lehúzatta a gyepre és tizenkettőt ráveretett, mi pedig koplaltunk.

Másnap ismét továbbmentünk, s egészen Eszékig⁴³ mindég táborban háltunk. Eszéken lettünk először házakhoz beszállásolva. Innét négyen, 3 fehérvári fiú és egy Klindzsár nevű tótországi sokacz fiú, szökést kíséreltek meg, de a horvát őrzőket mindjárt korán reggel elfogta, és visszakísérte őket. Mindegyik 100 botütésre lett ítélve. Büntetésüket útközben a gyepen ki is kapták. Mindegyik kapott mintegy 60 botütést, a többi elengedték.

Schlavonia (Tótország) és Horvátország (Varasdin város) felé mentünk. Itt mindenfelé nagyon sok alma volt. A fák alja tele volt velük. A földről szabadon szedhetünk, senki sem szólt érte. Stájerországban Márburgig⁴⁴ mentünk gyalog. Itt láttunk először vasutat. A vaspályai vonatra ültettek bennünket, és Merzuschlagon⁴⁵ keresztül mentünk Bécsbe. Becsuktak egy kaszárnyába, melyben szalma volt a padlóra hintve, mely tele volt tetűvel, amit az osztrák császári-királyi katonák hagytak ott.

Ezen útban is igen sok éhségben szenvedtünk, mert nem lehetett mindenütt elegendő kenyeret kapni, s a hiányzó kenyér árát a csapatvezető tiszt, egy granicsár (határőr) kapitány pénzben vette fel, de a pénzt köztünk ki nem osztotta. Bécsben egy Brikl nevű dommiguel ezredbeli kapitány vett át tőle bennünket. Itt a grancsártiszt felkérte Brikl kapitányt, hogy kérdezze fel a sorban álló csapatot, hogy van-e valakinek panasza a granicsár kapitány ellen? Brikl felkérdezte a csapatot, de nem tudtuk, hogy miféle nehézséget ért a kérdést intéző kapitány, s így senki sem felelt. Néhány nap múlva mondták többen, hogy még több napi kenyér követelésünk van hátra. Amire Brikl kapitány azt felelte: „Bécsben fel lettek kérdezve . . . Akkor nem szólt senki, tehát most már a felszólalás későn van”. Ilyen gyalázatos eset a magyar kormány alatt sohasem fordult elő . . .

A bécsi kaszárnyából éjjel vezettek bennünket az osztrák államvaspályához. Igen jól emlékszem, a Szent István templom előtt mentünk el. Innét vaspályán mentünk Pardubitzig (Csehországba). Ott beszállásoltak bennünket, s másnap gyalog mentünk Königrätzbe.⁴⁶ Dél tájban érkeztünk meg, egy kaszárnyaudvarba. Itt cseh katonák

43 Eszék — Verőce megye székhelye; ma: Osijek — J.

44 Marburg — ma: Maribor — J.

45 Mürzschlag — helység Stájerországban.

46 Pardubitz, ma: Pardubice — CS; Königrätz — ma: Hradec Kralove — CS.

kész ebédrel vártak bennünket, de a sőt nem tették addig a húslevesbe, míg mind-egyikünk 2 krajcárt nem fizetett.

Egy kaszomatában voltunk dec. 31-ig. Kaptunk köpönyegeket, nadrágokat, fehérneműt, nyári foszlányt (kitilt), bakancsokat, csákót és fegyvert. Waffenrokkot (katonakabát) még csak Prágában kaptunk. 1849. dec. 31-n Szilveszter napján reggel elindítottak bennünket Königrätzből Prága felé. Gyalog mentünk Párdubitzig, ahol csatlakoztak hozzánk a Dommiguel ezredbe besorozott olyan katonák, akik Törökországból jöttek vissza Hauslab osztrák tábornokkal.⁴⁷

Párdubitzon estve vasútvonalra ültünk, s éjjel érkezünk Prágába. Karolinenthal külvárosban,⁴⁸ az akkoriban új, háromemeletes kaszárnya első emeletére lettünk beszállásolva. Itt a kiköltözött katonaság által még el nem vitt ágyakon volt szalmazsákokra lefeküdtünk, ahol azután az 1850-ik új év reggelére virradtunk fel. Reggel eljöttek a német katonák, s elvitték az ágyakat és szalmazsákokat, s mi az utána következő éjszakán a padlón háltunk; csak 3-án kaptunk bútorzatot és rendes ágy-
neműt.

Azonnal megkezdtük a katonai szolgálatot. Minden harmadnap ránk került a vártára való menetel. Néhány nap múlva a Hracsinra,⁴⁹ a Burgba mentünk vártára, ahol a bécsi udvari tanács által a trónról lelépni kényszerített, becsületes és jólékű V-ik Ferdinánd király lakott.⁵⁰ Mindjárt a bejáratnál jobbra az első emeletben lakott, mely alatt a vártaszoba volt. Amint déli 12 órakor az őrség felváltása történt, a király az ablaknál állt és lenézett. — Minden nap 90 ember tett a Burgban szolgálatot, mely alkalommal Ferdinánd király magánpénztárából minden közember fejéenként 6 ezüst kr., az őrzetőt 9 kr., a káplár 12 kr., az őrmester 15 kr., a hadnagy 1 ft., a kapitány 2 ft. tiszteletdíjat (Gratis-Lohnung) kapott.

Én a legelső alkalommal avisíó poston⁵¹ voltam, csak úgy fegyver nélkül, ahonét jelentenem kellett a zsinórposzton álló őrnök, ha valami főherceg vagy öreg tábornok jött, hogy az „Queraust” kialthasson.

Itt egy arra menő úr előttem megállt, és beszédbe eredt velem. Magyar nyelven kérdezte, hogy hová való vagyok? Én feleltem: Győrbe. Erre azt mondja: „Én is győri vagyok”. Azután rám néz, s azt mondja: „Ugye Ön deák volt?”. Amire feleltem: Igenis az voltam. Mondtam, hogy Győrben és Pápán jártam iskolába. Erre azt mondja, ő is Győrben járt a bencékhez. Elmondta, hogy kik voltak a tanárjai, s kérdezte, kik vannak életben. Akiiket előzámblált, úgymint: Kucsera Mária, Már Bonifácus, Sztánke Leánder Valerián, Simon Zsigmond⁵² nekem is mind tanárain voltak. Mondtam, hogy Kucsera Mária — aki az én időmben akadémiai igazgató volt — meghalt, a többi mind életben van. Azután a politikára tért át, s kérdezte: „Mit gondol barátom, hátra van-e még a feketeleves?”. Csak annyit mondtam, hogy „meglehet”. Amire ő ismét válaszolt: „Én azt mondom, hogy hátra van, különösen Ausztriára nézve”. Amint azután elment, hozzám lépett egy kis öreg ember, aki az udvar szolgái személyzetéhez tartozhatott, s mondá német nyelven: „Ez az úr a Generál-Commandónál⁵³ van hivatalban” (. . .)

Prágában rendszeren folytattuk a katonai szolgálatokat. Körülbelül egy hétig teljesítettem közemeri szolgálatot, azután őrzetői és tizedesi szolgálatokat tettem. Itt kaptunk egy új zászlót, mert a Dommiguel ezred 3-ik zászlóaljának zászlója az 1849-ik évi szabadságharc alatt elveszett. Egy Szupkay nevű ezredkáplán szentelte fel a karolinhali gyakorlótéren nagy ünnepélyvel. Egy tábori kápolna volt felállítva, amelyben a felszentelés történt. A kápolna mellett volt egy tábori szószék, ahol Szupkay alkalmi predikáziót tartott. A bevezetés szószékén így kezdődött: „A legnagyobb öröm tölti el szívemet e mai napon, Keresztény vitézek! A Dommiguel ezred 3-ik zászlóaljának zászlószentelési ünnepélyén, melyhez hasonló öröm a ti szíveteket is méltán töltheti el, Keresztény vitézek! Mert ezen zászlót egy olyan fejedelemtől kapjátok, aki kiragadott benneteket a porból; kiragadott a csábítások és álhazaszeretet ördögi bilincseiből . . .”.

Augusztus hónapban, 1850-ben egy felszólítás jött az ezredparancsnokságtól minden

47 Hauslab osztrák generális 1849. október 13-án kezdte meg működését a török földre menekült magyar honvédek között. „Minden menekvőt visszatérésre szólítottak, a császár kegyelmét biztosítván a bűnbánóknak, a közlegény-ségnek generálpardon (általános bűnbocsánat) hirdettetik” — írta tevékenységéről Perczel Miklós naplójában. V. ö. *Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból.* Budapest, é. n. 49—51. o.

48 Karolinenthal — ma: Kralovska zahrada (Prága).

49 Hradcsin (Hradčany) városnegyed Prágában.

50 V. Ferdinánd (1793—1875) magyar és cseh király; I. Ferdinánd néven osztrák császár. 1848. december 2-án mondott le Olmützben.

51 Avisíó post — jelző őrszem.

52 Szerzőnk tanárai: Kucsera Marián Mihály (1793—1847); Maár Bonifác János (1788—1855) magyar és világtörténelem tanára; Stanke Leander József (1800—1855) a filozófia tanára; Simon Zsigmond Antal (1814—1891).

53 Főhadparancsnokság.

századhoz, hogy akinek kedve volna a zenekarhoz menni, az jelentkezzen. Én, mint-hogy a hangjegyeket ismertem, és a hegedűn is tudtam némüleg játszani, jelentkeztem. Így a 15-ik századtól át lettem helyezve a zenekarhoz (...). Nekem klarinétot adtak, később pedig saját kértémre kifagottot és hegedűt.

Volt a zenekarnál nyolc 13—15 éves fiúgyermek, akik az ezred költségén lettek nevelve zenészekké. Ezek részint árva katonagyermek, részben pedig cseh parasztgyermek voltak, akiket egy Scsásnyi nevű zenész szedett össze, és akiknek az iskolázásra még igen nagy szükségük volt. Tehát engem tettek ezeknek tanítójukká és nevelőjükké, és minden egyéb szolgálat alól fel lettem mentve. (...)

Theresienstadtban⁵⁴ 1850 ősszel egy este, amidőn a zenekarnak nagyobb része a színházban volt, a színházi zenekarban zenélni, egy főhadnagy jött be nagy lármával a kaszárnyába, s kiáltott: hol a banda? Mi mondtuk, hogy a színházban. Haza kell hívni — parancsolá — és ki kell rukkolni. Zenészóval lesz a takarodó. Németországban háború van! Mi csak bámultunk, hogy mit lármáz ez? Amire ismét ránk kiáltott: Talán nem is tetszik?! Amire azután mi erős éljént kiáltottunk. — Azonnal ment izenet a színházba, hogy a zenekarnak ki kell rukkolni. Kirukkoltunk tehát, s zenészóval és a magyar katonaság folytonos éljenzésével bejártuk a várost. Amint egy kaszárnya előtt mentünk el, amelyben cseh katonaság volt, az emeletről egy cseh katoná gúnyból lekiáltott: „Éljen Kossuth!”; amire a magyar katonák ismét rákiáltották: „Éljen!”. Ezen németországi háborús hírekről olvastam később, hogy azok csak tüntetések (Spiegelfächtere) voltak...⁵⁵

Harmadnapra el is indultunk Szászország határszéle felé. Teplitzig⁵⁶ mentünk. Itt beszállásoltak bennünket a városba. Én többemagammal a Vasgolyóhoz címzett vendéglőben voltam szálláson, ahol igen jó helyem volt; ahonnét naponként zenegyakorlatra jártunk a próbatereembe, mely a gőzmalom volt. Úgy éreztük itt magunkat, mintha ismét a deakélet került volna vissza. Teplitzben töltöttük a karácsony ünnepeket és az 1851-ik újév napját. Február hónapban azonban jött a parancs, amelynek következtében ismét visszamentünk Theresienstadtba, ahol egy kaszárnyában kaptunk állandó lakást.

Theresienstadtban 1851-ik évi őszig voltunk. 1851-ben egyszer odahaza voltam Győrben két heti szabadságra...

1851-ben ősszel parancsolatot kaptunk Theresienstadtból való kimasérozásra. Tirolország fővárosába, Innsbruckba mentünk. Nekem az ezredtől különválva, a podjásos szekerekkel kellett mennem, mert ezekkel a drága hangszerek lettek ládákból szállítva, amelyek gondos felügyeletet igényeltek, azért ezek mellé, mint megbízható altisztet, engem rendeltek...

Útunk Bajorországnak egy csúcán, Reichenhallon⁵⁷ ment keresztül. Én harmadmagammal kvártélyt csinálni mentem. Igen szép, derült őszi nap volt... Egy bajor csendőrrel is találkoztunk. Az országút mellett egy helyen, amint egy hegyről mentünk le, egy útmutató tábla volt: „12 Meilen von München”.⁵⁸ Amint lejjebb haladtunk Tirolországba, mindég hidegebb lett a levegő, úgy hogy mire Innsbruckba értünk, már hó is esett. Innsbruckban egy szép kaszárnyába lettünk beszállásolva, mely hajdanában a jezsuiták zárdája volt; de Második József elvette tőlük, és kaszárnyává alakította át.

Itt azonnal megkezdődtek rendes katonai szolgálataink, nekem pedig folytatnom kellett növendékeimmel a tanítást, és minden reggel a ferencrendiek templomába kellett őket vezetnem misére, ahol Szupkay az ezred lelkésze misézett, s akinek ezen fiúk közül kettőnek mindennap ministrálni kellett.

Ezredesünk igen nagy kedvelője volt a cigányzenének, azért vonós hangszerekkel felszerelt zenekart alakítottatott, s addig kutatott az ezredben, míg egy cimbalmon játszani tudó cigány fiúra nem akadt. Leitmeritzten volt egy hangszerkészítő, ki ismertte a cimbalom hangszert; ennél készíttetett egy cimbalmot 50 váltó forintért. Ezen zenekar Innsbruckban az operaszínházban is többször fellépett.

Miksa bajor főherceg,⁵⁹ királynéknak atyja, 1852-ben tavasszal, mint vendég, Erzsébet leányával... Innsbruckban volt, s a Burgban volt szállva, ahol estéli zenét csináltak neki. Az első emeleten a terem ablakai ki voltak tárva. Mi a többek között

54 Theresienstadt — helység Csehországban; ma: Terezín — CS.

55 Helyesbíténiük kell szerzőnknek. 1850-ben Poroszország uniós terveket dolgozott ki (március—áprilisban Erfurtban a jövődöbéli alkotmányt is kidolgozták), ami Ausztria (és Oroszország) nemtetszését váltotta ki. A két vezető német állam között ekkor a fegyveres összeütközés fenyegetett; végül is Poroszország visszakozott (olmützi szerződés, 1850. november). Véleményünk szerint ennek a konfliktusnak hatását élte át szerzőnk. *Tokody-Niederhauser*: Németország története. Budapest, 1972. 182—183. o.

56 Teplitz — ma: Teplice — CS.

57 Reichenhall — ma: Bad Reichenhall — NSZK.

58 „12 mérföld Münchentől.”

59 II. Miksa, Wittelsbach (1811—1864) 1848-tól bajor király, s nem főherceg.

egy Walzert játszottunk, mely alkalommal királynénk — akkor még mintegy 15 éves leánya — az ablak szélére ült, és kezével a háromnegyed taktust ütötte.

Ez alkalommal Miksa főherceg meglátogatta ezredesünket és ezredünket. A zenekarnál is volt, s itt igen megtetszett neki a cimbalom; mert Miksa főherceg igen nagy kedvelője volt a zenének, s hír szerint ő volt Bajorországnak legkitűnőbb citerása. Ezredesünk megígérte neki, hogy fog számára a leitmeritzi hangszerkészítőnél cimbalmot rendelni, s Brüll zenésszel el fogja neki Münchenbe küldeni. Ezen ajánlatot a főherceg igen szívesen fogadta... Amidőn Miksa főherceg ezredesünkkel a zenekar szobáin végigment, tanítványaim éppen akkor készítették a havi próbairatokat, melyek a főhercegnek igen megtetszettek és megdicsérte. Kérdezte az ezredestől: ez a káplár vitte ezen fiúkkal ennyire? Az ezredes felelt: igen.

Amint a főherceg elment, az ezredes visszajött, egyenesen hozzám és kérdezte tőlem, hogy akarok-e szabadságra menni? Amire feleltem: igen kérném ezredes urat, ha szabadságra mehetnék. Amire az ezredes felelt: tehát tett hű szolgálataiért szabadságra bocsátom. Ezzel elment, de néhány perc múlva ismét visszajött és kérdé: de szívesen megy-e? Én feleltem: nagyon szívesen; mert — felelte az ezredes — hű fáradozásait másként is meg tudom jutalmazni. — Ha akartam volna, Nagyváradra mehettem volna a katonanevelő intézetbe tanítónak, de nagyobb vágyam volt hazamenni. Tehát 1852-ben május hó 2-ik felében Innsbruckból — egy szabadságra menő csapatral — eljöttem. — Utunk Salzburgon, Linzen és Pozsonyon vitt keresztül... Amint Innsbruckból kijöttünk, az ezred muzikaszóval kikérésért, s a város szélén az ezredes lóháton megállt, s az egész csapatnak egyenként kellett előtte elmenni, s mindegyikkel kezét fogott.